Turkish Studies
Language / Literature
Volume 13/20, Summer 2018, p. 283-330
DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14092
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi
Received/Geliş: Ağustos 2018 **Accepted/Kabul:** Eylül 2018
Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ercan ALKAYA – Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

This article was checked by iThenticate.

"İYİ VE KÖTÜ PRENS ÖYKÜSÜ"NDE OKUMA YAZMA VE KONUŞMA İFADELERİ ÜZERİNE*

*Melek ÇUBUKCU***

ÖZET

Bu çalışmada, Budist devreye ait bir Uygurca el yazması metin olan İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde kullanılan; okuma, yazma ve konuşma ile ilgili sözcüklerle ilgili bir çalışma yapılmıştır. Temel söz varlığımız içinde kullanılan bu sözcüklerin her birinin kullanım sıklığı verilmiş-, sözcüklerin hangi cümlelerde geçtiği, hangi kelimlerle ve kaç farklı anlamda kullanıldığı belirlenmiştir. Clauson sözlüğünden faydalanılarak, sözcüklerin hangi kökten geldiği hakkında bilgi verilmiş, bu sözcüklerin Çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesindeki görünümleri de ele alınmıştır. Böylece kelimelerin gelişim safhaları da incelenmiş, kelimelerin eski dönemlerden günümüze kadar hangi boyutlarda değiştiği, anlamlarındaki gelişme ve daralmaların niteliği ele alınmıştır. Çalışma; Uygurcanın Budist devreye ait olan döneminde, ilgili sözcüklerin kullanım alanları ve kullanım sıklığı ile ilgili yorum yapma imkânını doğurmuş, hem Eski Türkçe döneminin hem Çağdaş Türk Lehçelerinin hem de Günümüz Türkçesinin -kelime hazinesini belirlememize, temel söz varlığı hakkında fikir edinmemize fırsat tanımıştır. Kelimelerin hangi koşullarda değiştiği, hangi lehçelerde yakın anlamlar içerdiği, hangi lehçelerde tamamıyla değiştiği, olumlu anlam içeren kelimelerin daha sonra hangi dönemlerde olumsuz anlamda kullanılmaya başlandığı, okuma yazma ve konuşma için hangi kelimelerin tamamen terkedildiği ya da birebir kullanılmaya devam edildiği bu çalışma sınırları içinde incelenmiş ve bir söz varlığı çalışması yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma, Uygurcanın Budist devreye ait olan dönemi ile Çağdaş Türk Lehçelerini ve Türkiye Türkçesini karşılaştırma imkânını da sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Okuma, Yazma, Konuşma, Temel Söz varlığı.

* Bu makale 3-5 Kasım 2017 tarihinde Antalye Belek'te düzenlenen ISCER Sempozyumu'nda sunduğum bildirimin makale formatıdır.

** Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: melek0134@gmail.com

"İYİ VE KÖTÜ PRENS ÖYKÜSÜ" ON READING, WRITING AND SPEAKING EXPRESSIONS

ABSTRACT

In this work, a Uighur manuscript text belonging to the Buddhist movement was used in the Good and Bad Prince Story; reading, writing and speaking. Each of these words used in our basic vocabulary has been given the frequency of use, the words on which vocals pass, which vocabulary and how many different vocabularies are used. Clauson benefiting from the dictionary of words, given what came about as radical, contemporary appearance in Turkey Turkey Turkish dialects and these words are also discussed. Thus, the stages of development of the words have been examined, the dimensions of the words changed from the old times to the day-to-day, and the character of the development and narrowing of the meanings. Work; During the period of Uygurcan belonging to the Buddhist period, the usage of the related words and the frequency of usage were given to give an opportunity to comment on the basic vocabulary of the Old Turkic period, the contemporary Turkish dialects and the contemporary Turkic. It has been studied within the context of this study that the words used for reading and writing and for speech are either completely abandoned or used individually, in which terms the terms are changed, in which dialects they have close meanings, in which dialects they have completely changed, when the words with positive meaning are later used in a negative sense, a vocabulary study has been done. Furthermore, this study, with the period of the Uighur Buddhist circuit has provided the opportunity to compare contemporary Turkish Polish and Turkish of Turkey.

STRUCTURED ABSTRACT

In this work, a Uighur manuscript text belonging to the Buddhist movement is used in the Good and Bad Prince Story; reading, writing and speaking. Each of these words has been given frequency of use, which words were passed, which words, how many words and how many different meanings were used. Also given information about the words that come which radically contemporary view in Turkey Turkey Turkish dialects and these words are also discussed. Work; Uighur period belonging to the Buddhist circuit, which presents an opportunity to comment on the frequency of usage and the use of related words, we determine the period of the vocabulary has recognized us an opportunity to get an idea about the basic vocabulary, it has also enabled the Turkish comparison facility Turkey with the period of the Uighur Buddhist circuit.

The words we deal with in the study; Firstly, there are two groups as acts and names. A total of 51 words related to reading, writing and speaking were identified. 29 of them are names and 22 are voices. 23 verbs related to reading 9 verbs; 1 name for writing, 2 verbs; 5 verbs related to speech, 11 verbs have been identified. The meaning of each word, the places in the text, how many different meanings are used, the etymology, the additions to the verb, the name, It was then we look at the

situation in Turkey and in Turkish contemporary Turkish dialects of each word.

Words and etymology of this word in the contemporary Turkish dialects and Turkey's views on the Turkish Clauson for "XIII. Century Pre-Turkish Etymology Dictionary" has benefited from the work. Also Turkish dictionary for each word (2011, 11th Edition) also used, considering their last word in the text, Turkey similar to the words used in Turkish, or no-one has been identified in the past have not.

We looked at a 100-word list of Morris Swadesh's words and found out which of these was in our text or not, in order to compare the words we studied in terms of basic vocabulary and find out which ones were more involved in the basic vocabulary.

In relation to the reading statement here we; the names of the people who carry out the reading activity in any field, the ones who are knowledgeable and expert in any matter, the works of the people who know how to read, the statutes they are in the society. Regarding writing; we mean the names of the instruments and instruments used, the names they take, the names they take according to different areas of this action.

As for the speech; we refer to the most frequently used words in everyday life and administrative affairs, their forms of expression, the expressions, wishes, wishes, requests and orders used in indirect and direct expressions.

There are also studies about literacy in ancient Turks. These studies included the determination of whether or not the Old Turks were literate, the determination of the cultural levels, and the areas in which they were used.

Basic vocabulary of reading in terms of detection, because writing and speaking expressions are an important place in the supply of meat, these words, frequency of use, the words are used together, the contemporary Turkish dialects and Turkey to discuss their appearance in Turkish, it gave us an idea in terms of ability to identify the basic vocabulary of the period. In this study, the end belonging to the Uighur Buddhist circuit "Good and Evil Prince Story" in the last reading, writing and less of what the words expressing speech or more is used, the words of determining which is the contemporary Turkish dialects with Turkey and is similar to or different from Turkish was our opportunity . Another aspect of the study as well, with the period of the Uighur Buddhist circuit Contemporary Turkish dialects and Turkey was to provide the opportunity to compare the Turkish.

Keywords: İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Reading, Writing, Speaking, Basic Words.

Giriş

James Hamilton'un Türkoloji araştırmaları açısından büyük önem taşıyan İyi ve Kötü Prens Öyküsü adlı yayını, Çin'deki Dunhuang Mağarasında bulunmuş olan ve X. yüzyılda yazılmış olduğu tahmin edilen, seksen sayfalık Uygurca bir el yazmasını konu edinmektedir. Birçok sayfaları eksik olan bu yazma, Paris'te Bibliotheque Nationale'de "Pelliot(hinois) 3509" kayıt numarası ile saklanmaktadır. Hamilton, aynı konuyu işleyen ve yalnızca iki sayfası bulunabilmiş olan, Londra'da British Museum'daki Or 8212 kayıt numaralı Uygurca başka bir el yazmasını da "A Kalıntısı" başlığı

altında eserinde incelemiştir. Her iki yazma da Buddhacılığın, aslı Çince olan klasik bir öyküsüne dayanmaktadır. Çeşitli Asya dillerinde de çevirileri bulunan bu öykü, Uygurca el yazmasında ayrı bir üslupla ve Türk zevkine uygun olarak anlatılmaktadır. Ayrıca söz konusu yazmalar, Türk dilinin X. yüzyıldaki özelliklerini aksettirmek bakımından, Orhon ve Yenisey'de bulunmuş Run harfli Türk yazıtları kadar önemli eserlerdir.

Okuma, yazma ve konuşma öncelikle temel ihtiyaçları karşılamayı hedefler. Eğitim, aile, devlet yönetimi, üst-ast ilişkisi, insan ilişkileri, okur-yazarlık seviyesi gibi pek çok konuda fikir edinmemizi sağlar. Bu yüzden temel söz varlığı öğeleri arasında yer alırlar. Bu önemleri dolayısıyla da çalışmamıza okuma, yazma ve konuşma ile ilgili olan sözcükleri almayı uygun gördük. Bunun için söz varlığı ve temel söz varlığı ifadelerini aydınlatmakta fayda var.

Söz varlığının içerdiği ögeleri genel olarak şöyle sıralayabiliriz: 1) Temel söz varlığı 2) Yabancı sözcükler 3) Deyimler 4) Atasözleri 5) İlişki sözleri(kalıp sözler) 6) Kalıplaşmış sözler 7) Terimler 8) Çeviri sözcükler.

Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin-, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz. Söz varlığı sadece bir dilde birtakım sözlerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir (Aksan, 2000: 7)

Bir dilin söz varlığının hangi öğelerden oluştuğu üzerinde durulurken, ilk anılması gerekenler, temel söz varlığı ya da çekirdek sözcükler adını verdiğimiz öğelerdir. Bunun sınırı çizilirken de insanın odak olarak alınması doğru olur: İnsanın organları başta olmak üzere onun en doğal gereksinimlerini karşılayan yemek, içmek, uyumak, gitmek, gelmek, almak, vermek gibi kavramlar, ona en yakın kişileri gösteren akrabalık adları, sayılar ve insanın maddi ve manevi kültürünün içine giren çeşitli kavramlar sayılabilir (Aksan, 2000: 26).

Burada okuma ifadesi ile ilgili olarak biz; okuma eylemini herhangi bir alanda gerçekleştiren kişilerin aldıkları isimleri, herhangi bir konuda bilgili ve uzman olanları, okumayı bilen kişilerin yaptıkları işleri, toplum içinde bulundukları statüleri kastediyoruz. Yazma ile ilgili olarak ise; bir düşünceyi ya da bir haberi yazıya dökerken, kalıcı hale getirirken, kullanılan araç ve gereçleri, bu eylemi gerçekleştirenlerin aldıkları isimleri, bu eylemin farklı alanlara göre aldıkları isimleri kastediyoruz.

Konuşma ile ilgili olarak ise; günlük hayatta ve idari işlerde en çok kullanılan kelimeleri, seslenme biçimlerini, dolaylı ve dolaysız anlatımlarda kullanılan ifadeleri, istek, dilek, rica ve emir şekillerini kastediyoruz.

Eski Türklerde okuma yazma ve konuşmayla ilgili olarak Göktürk metinlerine ve bazı Uygurca eserler baktığımızda genel olarak kullanılan ifadelerin şunlar olduğunu gördük: altı, ay, ayıt-, bedizet-, bedizçi, belgürt-, beş, bil-, bilge, bilig, biliglig, biltür-, bir, birer, biti-, bitig, bitit-, boşgun-, bügü, bügülüg, iki, ikileyü, ikinti, işle-, miŋ, nom, nomçı, nomla-, nomlat-, nomlug, okı-, okıt-, otuz, ö-,ög, ötün-, sakın-, sakınç, sakınçlıg, sakışsız, san, sansız, sav, sekiz, sözle-, tegzinç, te-, tet-, til, tile-, tört, törtegü, tümen, uk-, ukdur-, üç, yarlıka-, yarlıkançuçı, yerçi, yeti, yüz (Ayazlı, 2012).

biti-, bitig, eki, ekinti, elt-, körüş-, miŋ, on, ö-, öd-, sab, sabçı, sakın-, ti-, tört, üç, üçünç, yigirmi, yüz (Tekin, 2013).

altı, ay-, bediz, bediz-, bedizçi, bedizet-, beş, bil-, bilge, bilig, biligsiz, bilme-, biŋ, bir, biş, bişinç, biti-, bitig, bitit-, eki, ekin, ekinti, elt-, ilt-, otuz, ö-, ötüg, sab, sakın-, sansız, sekiz, ti-, tip, tiyin, tokuz, tört, törtünç, üç, üçünç, yegirmi, yeti, yetmiş, yigirmi, yiti, yitinç, yüz (Tekin, 2008).

altı, ay-, ayt-, bige, bilig, biŋ, bir, bitit-, eki, ekinti, elet-, iş, ötün-, sab, sakın-, te-, teyin, ti-, tile-,tiyin, tokuz, tümen, una-, üç, üçegü, yeti, yigirmi, yüz(Tekin, 1994).

altı, altmış, ay-, ayg, ayguçı, ayıt-, ayt-, aykır-, eki, ekindi, ekinti, erig, bedized-, belgür-, beş, bir, bilge, bilig, biligsiz, bilin-, bilsik, biltiz-, biltür-, miŋ, biŋ , bir, biş, beş, biti-, bitit-, bitgüçi, bitit-, bitgüçi, bitit-, bitkeçi, buyruk, ikinti, iki, ikegü, biŋ, miŋ, nom, okı-, ö-, ög, ötkür-, ötüg, ötün-, öt-, sab, saw, sabçı, sawçı, sakın-, sakınç, san-, sekiz, söz, sözle-, sözlekü (okuma, söyleyiş), suwçı (Akalın, 2007).

alka-, altı, ay-, ayıt-, bedizet-, bęlgür-, bęlgürt-, beş, bil-, bilge, bilig, biliglig, bir, birer, biti-, bitig, bitit-, eki, ekinti,iş, miŋ, nom, nomçı, nomla-, nomlat-, nomlug, nomsuz, okı-, okıt-, otuz, üç, ö-, ög, ötüg, ötügçi, ötün-, sakın-, sakınç, san, sansız, sav, sekiz, sekizinç, te-, söz, sözçi, sözle-, sözleş-, tet-, til, tile-, tilek, tokuz, tört, tümen, uk-, ukıt-, yarlıg, yarlıka-, yeg□rminç, yeti, yüz (Çetin, 2017).

Eski Türklerde okuryazarlıkla ilgili yapılmış olan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda, Eski Türklerin okuryazar olup olmadıklarına, kültür düzeylerinin tespitine, yazıyı hangi alanlarda kullandıklarına yönelik tespitlere yer verilmiştir.

Eski Türklerin en az Çin yazısında olduğu gibi, çok sistemli düzgün bir abeceleri vardı. Pek muhtemeldir ki bunlar, Türkün kendi yaratıcılığıyla at damgalarından çıkmış olsun. Bunların, elimizdeki metinlere göre sayısı 38 ile 42 arasında değişiyor ama yeni bulunan belgelerle, yeni bilgilerle sayıyı 66'ya çıkartmak mümkündür ve bu yazılarla eski Türkler çok geniş bir coğrafyada eğitim, öğretim yaptılar. Çünkü yazı, parada, bardakta, tabakta, çanakta, küpede, yüzükte, bilezikte, kılıcın, bıçağın kabzasında, tabip generalin kemer tokasında, atın geminde, yani günlük hayatta kullanılan nesneler üzerine yazılarak kullanıldığına göre, süs için yazılmış olması mümkün olmaz. Demek ki, o halk bunu okuyor ve yazıyordu, günlük eşyalarında kullanıyordu (Sertkaya, 2001, s.23-37)

Çeşitli tür yazıtların araştırılması, Kök Türklerin göçebe kültürü için okuma yazma bilmenin genişçe yayılmış olduğu fikri lehine bütünüyle bir delil kompleksini getirmek olanağı sağlar. Harf şekillerinin bireysel özelliklerine ve imla varyantlarına göre birbirinden çok farklı olan bu mezar kitabelerinin büyük çoğunluğu runik yazmanın Budist propaganda amacıyla kullanıldığını, yazıtların ütiliter uygulanması ve günlük yaşayış eşyalarını işaretleyen adlar (ancak damgalar değil), eşyaların ve donatım parçalarının üzerinde bulunan yazıtlar, Merkezi Asya-, Altay ve Kazakistandaki çok sayılı grafitiler ise bilimsel çalışmalar için bol bir malzeme verir (Vasiliyev, 1997, 297-304)

Yöntem

Çalışmada ele aldığımız sözcükler; öncelikle fiiller ve isimler olarak iki gruba ayrılmıştır. Okuma, yazma ve konuşmayla ilgili, toplamda 51 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 29 tanesi isim, 22 tanesi ise fiildir. Okuma ile ilgili 23 isim 9 fiil; yazma ile ilgili 1 isim, 2 fiil; konuşma ile ilgili 5 isim, 11 fiil tespit edilmiştir. Her kelimenin anlamı, metinde geçtiği yerler, kaç farklı anlamda kullanıldığı, etimolojisi, fiilse aldığı ekler, isimse cümlede hangi görevde kullanıldığı incelenmiştir. Ardından her sözcüğün Çağdaş Türk lehçelerindeki ve Türkiye Türkçesindeki durumuna bakılmıştır.

Sözcüklerin etimolojik bilgisi ve bu sözcüklerin Çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesindeki görünümü için Clauson'un "XIII. Yüzyıl Öncesi Türkçenin Etimoloji Sözlüğü" adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Ayrıca her sözcük için Türkçe Sözlük (2011, 11. Baskı) de

kullanılmış, metinde geçen sözcükler dikkate alınarak bunların, Türkiye Türkçesinde kullanılan sözcüklere benzeyen, birebir geçen ya da hiç bulunmayanları tespit edilmiştir.

Çalışmada ele aldığımız kelimeleri temel söz varlığı açısından karşılaştırabilmek, hangilerinin temel söz varlığı içinde daha çok yer edindiğini tespit edebilmek adına, Morris Swadesh'in ele aldığı 100 maddelik sözcük listesine baktık ve bunlardan hangilerinin metnimizde olduğunu ya da olmadığını tespit ettik.

Bulgu ve Yorumlar

İsimler

A) Okumayla İlgili Olan İsimler

1) beş: beş

XVI.8

"beş törlüg ada bar"

(Beş türlü tehlike var.)

XVIII.2

"beşinç teŋri tapınar ḳorḳınçıġ yer turur"

(Beşinci (tehlike) gök delinir, korkunç bir rüzgâr çıkar.)

XXII.8

"beş yüz satıġçı eren-ler terilip içgerü ötüg berdi-ler"

(Beş yüz tüccar toplanıp içeriye öneri arz ettiler.)

XXIV.6

"ol beş yüz er ḳamaġun ol körmez yerçike ötünti-ler"

(O beş yüz adamın hepsi de o kör rehbere başvurdular.)

XXIV.2

"beşer yüz erin barıp esen tükel kelmiş erti"

(Beşer yüz adamıyla yola çıkıp sağ salim geri gelmiş idi.)

XXVIII.2

"beş yüz eren-niŋ aşı suvı kölüki taḳı ne kergekin alḳu tüketi"

(Beş yüz kişinin yiyeceği, suyu ve yük hayvanından başka, ne gerekiyorsa hepsini tam olarak verdi.)

LIII.5

"biziŋ beş yüz eren ḳança bardı?"

(Bizim beş yüz adamımız nereye gittiler?)

LXV.2

"beş yüz ud süre önti"

(Beş yüz öküzü sürererk (öne doğru) ilerledi.)

LXXII.2

“Beş yüz ḳoltġuçı tegin anta egidti”

(Beş yüz dilenciyi orada doyurdu, hepsi mutlu oldu.)

LXXV.6

“ol beş yüz ḳoltġuçı-laraġ aşın suvın tonı etüki ḳopı tüketi ḳıltı”

(O beş yüz dilenciye, yemekleri, suyu, elbise ve ayakkabılarını hepsini birden ve tamamen verdi.)

LXXII.1

“ol beş yüz ḳoltġuçılar bu savaġ eşidip ul-ıdı-lar sıḳtadı-lar”

(O beş yü dilenci, bu sözü işidip uludular, sızlandılar.)

11 kez geçer. "sayı" anlamındadır ve sıfat görevinde kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük

beş: 1. Dörtten sonra gelen sayının adı.

2. Bu sayıyı gösteren 5, V rakamlarının adı.

3. Dörtten bir ertık.

4. İlkokul.

Clauson Sözlüğü

bė:ş : beş sayısı. Tüm dönem dillerinde ve metinlerinde bu şekilde görülür.

2) bilge: Bilge, bilgin.

XIV.2

“yeme bir bilge nom bir er ince tep tedi”

(Yine, bilge ve yasa bilir bir adam şöyle söyledi:)

LXXIV.2

“balıḳ uluşta bilgelerke ayıtıp kim yeme ötkürü umadı-lar”

(Şehirdeki ve ülkedeki bilgelere sormuş; onlar da bir çözüm bulamamışlardı.)

LXXIV.4

“bilge kişi-ler ince tedi-ler ol közsüz kişi ayıġ bilge tetir”

(Birçok bilge kişi şöyle demişti: O gözsüz kişiye son derece bilge deniyor)

3 kez geçer. "bilgin" anlamındadır, 2 kez isim, 1 kez de sıfat göreviyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

bilge: Bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek, hakim.

Clauson Sözlüğü

bilge; "bil-" fiilinden türetilmiş isim." Akıllı insan " anlamına gelir; fakat erken dönem metinlerinde diplomat vb. şekillerde resmi ve özel bir başlık olarak kullanılır. Sıfat olarak kullanımı Doerfer sözlüğü II, 836'da, Kumancada, Osmanlıcada (XIV ve XV) ; TTS I, 99; II, 142 de vardır.

3) bir: Bir, bir kez.

XIII.2

“biri ayur ḳazġanç neŋ tarıġ tarımaḳda”

(Biri şöyle açıkladı: “Kazanmak için toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek.”)

XIII.5

“biri ayur ḳoy yılḳı egidser yılıŋa aşılur bay bolur”

(Birisi şöyle söyledi: “Koyun ve sığır beslerse onlar yıldan yıla çoğalır ve kişi zengin olur.”)

XIII.6

“biri ayur öŋtün kedin satıġḳa yuluġḳa barsar bay bolur”

(Biri de dedi ki : “Doğuya, Batıya alım satım için gidilirse zengin olunur.”)

XIII.4

“bir tarısar miŋ tümen bulur”

(Bir tohum ekerse, birini, onbinini elde eder.)

XIV.2

“bir bilge nom bilir er inçe tep tedi”

(Bilge ve yasa bilir bir adam şöyle söyledi:)

XVII.1

“bir ada ol erür”

(Birinci tehlike şudur:)

XXV-4

“bir kiye amraḳ oġlumın siziŋe tutuzur men”

(Biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum.)

XXVI.7

“bir barsar yaraġay mu tep ötünti”

(Birisi oraya yalnız gitse, uygun olur mu? diye sordu.)

LIV.5

“bir kemi sıyuḳın tuta öntüm tep tedi”

(“Gemiden kalan bir parçaya tutunarak çıktım.” dedi.)

LXVIII.1

“bir ay artuḳ açıntı”

(Bir aydan fazla süre baktılar.)

LXIX.7

“maŋa amtı bir ḳuŋḳayu tilep kelürüŋ”

(Bana şimdi bir kopuz isteyip getirin.)

LXX.3

“ol ud-çı er bir ḳuŋḳayu tilep kelürdi berdi”

(O sığırtmaç, bir kopuz isteyip getirdive ona verdi.)

LXXIX.6

“yemiş söğüt üze birer çıŋratġu asıŋ bir sögüt üz-e birer çıŋratġu asaŋ ışığ baŋḳamaġ ışığ”

(Meyve ağacının üstüne birer çıngırak asın. Herbirinin üstüne birer ip bağlayın. Bütün iplerin ucunu bir noktada birleştirerek benim elime verin.)

A.3

“yazuḳum yoḳ erser bir közüŋüz yaruzun”

(Hatam yoksa, bir gözünüz parlasın ve güneşi görün.)

A.4

“tegin-niŋ bir közi yarudı”

(Prensin bir gözü parladı.)

14 kez geçer. 10 kez "tek olma durumu" anlamındadır, 3 kez "bir sayısı" anlamındadır, 1 kez de "biricik" olma anlamındadır. 8 yerde sıfat, 5 yerde zamir, 1 yerde ise isim göreviyle geçer.

Türkçe Sözlük

bir: 1. Sayıların ilki.

2. Bu sayıyı gösteren 1, I rakamlarının adı.

3. Bu sayı kadar olan.

4. Herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren sayı.

5. Tek

6. Beraber

7. Eş, aynı boyda.

8. Ortaklaşa olan, birleşik, müşterek.

9. Değer, önem bakımlarından birbirinden farksız, birbirine eşit, birbirine benzer.

10. Bir kez.

11. Sadece

12. Ancak, yalnız.

Clauson Sözlüğü

bir: Asıl anlamı "bir" sayısıdır. Erken dönemde bir.... bir kullanımı yaygınken, daha sonraki dönemde kelimenin sıfat olarak kullanımı yaygınlaşmıştır.Tüm dönem dilleri ve metinlerinde mevcuttur.

4) buyruḳ : Bakan, mühürdar.

VIII.7

“ınanç-ları buyruḳ-ları eşidip ḳanḳa ince tep ötünti-ler”

(Sadık dostları, bakanları bunu işitince-, hana şöyle arz ettiler:)

1 kez geçer."bakan" anlamındadır ve isim göreviyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

bakan: Hükümet işlerinden birini yönetmek için, genellikle milletvekilleri arasından, başbakan tarafından seçilerek cumhurbaşkanınca onaylandıktan sonra işbaşına getirilen yetkili, vekil, nazır.

Clauson Sözlüğü

buyruk: "Buyrul-" edilgen fiilinden türetilmiş bir isimdir. Buyur- "bir şeyi emretmek" erken dönem metinlerinde-, resmiyet taşıyan bir başlık olarak kullanılır.Kağan tarafından verilen özel görevlerin yerine getirilmesi için askeri veya sivil durumda olan insanlara verilen emirleri kapsayan genel bir ifadedir.Arapça ve Farsça metinlede resmi bir başlık olarak kullanılıyordu. Sonradan "sipariş, emir" anlamlarına geldi. Kuzeydoğu grubu hariç olamk üzere, Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında kelime bu şekildedir. Tarama Sözlüğü'nde de aynı şekilde kullanılır; TTS I 130-1; II 184; III 121-2, IV 136-7.

5) çintemeni: Düşünce mücevheri anlamına gelen Snkr. cintamani'nin karşılığı.

XIV.7

"çintemeni" erdini bulsar ḳamaġ yerttünçüdeki tınlıġ-larnıŋ küsüşin"

(Çintemeni mücevherini bulursa, bu dünyadaki bütün canlıların arzularını (yerine getirebilir.))

XXI.3

"çintemeni erdini bulsar bar kim ülüglüg ḳutluġ kişi ol erdini bulsar ḳamaġ tınlıġ-larḳa asıġ tusu ḳılur"

(Eğer talihli ve mutlu bir kişi çintemeni mücevherini bulursa, bütün canlılara yarar ve çıkar sağlar.)

XXXV.1

"muntuda yegrek çintemeni erdini alġalı barayın kim ḳayu tınlıġ-larḳa tüzü tüketi asıġ tusu ḳılu usar"

(En üstün çintemeni mücevherini almaya gidelim)

XLVIII.3

"çintemeni erdini ḳolu poşı-ḳa keltim tep"

("Çintemeni mücevherini bağış olarak, istemeye geldim" dedi.)

L.8

"çintemeni erdini alıp söküp teginke berdi."

(Çintemeni mücevherini söküp aldı ve prense verdi.)

LI.3

"bu çintemeni erdini alıp siziŋe poşi berür men"

(Bu çintemeni mücevherini alıp size bağışlıyorum.)

8 kez geçer. "bilgi mücevheri" anlamına gelir. İsim görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

Karşılığı yok.

Clauson Sözlüğü

Karşılığı yok.

6) ekki: İki rakamı

XXIV.5

ḳarı erti yene ekki közi körmez erti)

(Yaşlı bir adamdı, üstelik iki gözü de görmüyordu)

LVII.5

"amtı munı ekki köz teglerip sançayın"

(Şimdi ben bunun iki gözünü oyup kör edeyim. Nereye giderse kendi kendine ölecektir.)

LVIII.1

"ekki ḳamış şış alıp ekki közinę sançıp tezti"

(İki kamışın ucunu sivriltip, onun iki gözüne saplayıp kaçtı.)

LVIII.5

"ogrı kelip ekki közümin teglerü sançtı"

(Hırsızlar gelip, iki gözümü oyup beni kör ettiler.)

LXV.8

"ekki közinteki şışın alıp ḳodtı"

(İki gözündeki şişi tamamen çıkardı.)

XLI.1

"ḳapaġda ekki arıġ ḳızlar turur"

(Kapıda tertemiz iki kız duruyordu)

LII.7

"ekki ḳadaş esen tükel kavışıp öpişti"

(İki kardeş sağ salim birbirlerine kavuşup öpüştüler.)

7 kez geçer. Hepsinde "sayı" anlamında ve sıfat görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

İki: 1. Birden sonra gelen sayının adı.

2. Bu sayıyı gösteren II rakamlarının adı.

3. Birden bir artık.

Clauson Sözlüğü

ėkki: İki. Kelimenin aslında -kk- bulunur. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında -kk- bulunur. Farkli bir telaffuz şekli ise genellikle bazı Kuzeydoğu lehçelerindedir. Bunları Radloff sözlüğü 1. ciltte, Jarring sözlüğünde görmek mümkündür. Ayrıca Yeni Uygur Türkçesinde ve Anadoğu lehçelerinde de rastlanmaktadır. İlk hecedeki "e" için "e veya ė" kullanımı ise bazı Kuzeydoğu lehçelerinde, Anakuzey lehçelerinden Kırgız, Kazak lehçelerinde, bazı Anagüney lehçelerinde, çoğunlukla ise Kuzeybatı lehçelerinde mevcuttur.

7)iş: Çalışma, iş

II.6

“adruḳ uzlar uz işin işleyür adruḳ adruḳ emgek emge emgenür”

(Diğer zanaatçılar kendi kendilerine, kendiişlerini yapıyorlar. Onlar ayrı ayrı, her türlü sıkıntıyı çekmektedir.)

1 kez geçer. "çalışma" anlamındadır ve isim göreviyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

İş: 1. Bir suç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma.

2. Bir değer yaratan emek.

3. Birinden istenen hizmet veya birine verilen görev.

4. Sanayi, ticaret, tarım, maliye vb. alanlara ilişkin ekonomik etkinliklerin bütünü.

5. Kamu yararına yapılan işler.

6. Herhangi bir yere düzen verici, günlük yaşayışı sağlayıcı her türlü çalışma.

7. Geçim sağlamak için herhangi bir alanda yapılan çalışma, meslek.

8. İş yeri.

9. Ticari anlaşma, alışveriş.

10. Herhangi bir maksatla kurulan düzen.

11.Bazı deyimlerde “yarar, çıkar” anlamlarında kullanılan bir söz.

12. Yapılan şey, davranış.

13. Nakış, örgü gibi elde yapılan şey.

14. Emek, işçilik, ustalık.

15. İşlem.

16. Sorun, konu, mesele, maslahat.

17. Gizli sebep veya maksat.

18. Bir kimseye özgü olan görüş, anlayış.

19. Bir kuvvetin uygulanma noktasını hareket ettirirken harcadığı güç.

Clauson Sözlüğü

i: ş. (ı;ş) Temel anlamı, çalışma, uğraş ve böylece bir şeyi başarı ile tamamlamak, ve süresiz olarak bir şeyle ilgili emek ve çaba vermektir. Buradaki çaba verilen şey soyut bir kavramdır ve süresi sınırlı değildir. i:ş Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında görülür. Osmanlıcada(XIV) , kelime çeşitli fiillerle, genellikle en çok bilinen anlamıyla kullanılır. Tarama Sözlüğü'nde de aynı şekildedir; TTS I 393-4; II 550-3; III 385-8, V441-3.

8) ḳovraġ : Toplanma, toplantı, kalabalık

LXX.6

"ḳovraġ ara olġurtı"

(Yoğun bir kalabalığın ortasına oturttu.)

1 kez geçer. "kalabalık" anlamında ve isim görevindedir.

Türkçe Sözlük

a) Toplanma: Toplanmak işi

b) Toplantı: 1. Birden çok kimsenin türlü amaçlarla bir araya gelmesi, içtima.

2. Bir gündem üzerinde görüşmek amacıyla ilgililerin katılmasıyla yapılan birleşim.

3. Bir meclisin bir tıl içindeki birleşimlerinin tümü.

4. Toplanma, bir araya gelme, kabarıklık oluşturma.

c) Kalabalık

1. Çok sayıda insan topluluğu.

2. Gereksiz, karışık şeyler topluluğu.

3. Sayıca çok.

Clauson Sözlüğü

kuvra: ğ

kuvra- fiilinden türetilmiş bir isimdir. " kalabalık, toplanma" anlamlarına gelir.Çağdaş Türk Lehçeleri hakkında bilgi verilmez.

9) köt: Yüksek, yukarı, yükseklik, seçkin kişi adı.

X.ant

"kün toġmış köt"

(Kün Togmış (yukarda doğmuş))

XXVI.ant.

"kün toġmış köt toġmış"(Kün Togmış (yukarda doğmuş))

2 kez geçer. "yüksek " anlamında ve isim görevindedir.

Türkçe Sözlük

yüksek: 1. Altı ile üstü arasındaki uzaklığı çok olan.

2. Belirli bir yere göre daha yukarda bulunan.

3. Güçlü, etkili, şöhretli.

4. Derece veya makamı bakımından üstün.

5. Normal değerlerin üstünde olan, çok.

6. Erdemli, faziletli.

7. Toplum içinde para, ün vb. bakımından üstünlüğü olan.

8.Yukarıda, üst tarafta olan yer.

9. Büyük para ile (yüksek oynamak)

b) Yukarı: 1. Bir şeyin üst bölümü, fevk.

2. Yetkili kimse.

3. Benzerleri arasından üstte bulunan.

4. Aşama, sınıf, makam bakımından ileride olan.

5. Üst tarafa, üstteki kata, üste, yükseğe, yukarıya.

c) Yükseklil: 1. Yüksek olma durumu.

2. Yükselti, irtifa.

3. Geometrik biçimlerde, tabandan tepeye olan uzaklık.

Clauson Sözlüğü

köt(g-) : "Arka taraf, kalça" manasına gelir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında vardır.

Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde"göt" şeklindedir.

10) miŋ : Bin

XIII.4

“bir tarısar miŋ tümen bolur”

(İnsan bir tohum ekerse binini, onbinini elde eder.)

1 kez geçer. "sayı" anlamındadır ve isim görevinde geçer.

Türkçe Sözlük

bin: 1. Dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı.

2. Bu sayıyı gösteren 1000, M rakamlarının adı.

3. On kere yüz, dokuz yüz doksan dokuzdan bir artık.

4. Pek çok, çok sayıda.

Clauson Sözlüğü

bıŋ : "Bin sayısı". Sondaki ünlü Moğolcada "miŋgan" şeklinde görülür.

Erken dönemdeki metinlerde bulunan "-ı-" sonraki dönemlerde "-i-" olmuştur. Çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda "-i-" ile görülür.

Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde “biŋ”, Türkmencede “müŋ”şeklinde görülür.

11) nom: Din kuralı, sosyal yasa.

XIV.2

“bir bilge nom bilir er ince tep tedi”

(Bilge ve yasa bilir bir adam şöyle söyledi:)

XLVI.4

“lö kaŋıŋa tatıġlıġ soġançıġ nom nom-ladı”

(Ejderhalar Hanı’na iyi ve hoş yasaları salık verdi.)

XLIX.5

“biziŋe nom nomlaŋ tapınalım udunalım”

(Bize yasayı vaaz edin. Tapınalım, saygı gösterelim.)

3 kez geçer. "din kuralı" anlamındadır ve isim göreviyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

Karşılığı yok.

Clauson Sözlüğü

Karşılığı yok.

12)on: On

XXIV.4

“sekiz on yaşayur ḳarı erti”

(Seksen yaşında yaşlı bir adamdı.)

1 kez geçer. "sayı" anlamı taşır ve isim görevindedir.

Türkçe Sözlük

on: 1. Dokuzdan sonra gelen sayının adı

2. Bu sayıyı gösteren 10, X rakamlarının adı.

3. Dokuzdan bir artık.

Clauson Sözlüğü

on: On sayısı. Bütün dönem metinleri ve dillerinde bu şekildedir. Yalnızca Çuvaşça ve Yakutçada farklılık gösterir. Çuvaşça "uon", Yakutça "uon".

13) saḳınç: Düşünce

XLV.1

“lö ḳanı ince tep saḳınç saḳıntı”

(Ejderhalar Hanı, şöyle düşündü:)

LVI.6

“ayaġ ögli tegin köŋliŋe yek saḳınçı kirdi”

(Kötü Düşünceli Prensin kalbine şeytani bir düşünce girdi.)

LXVI.8

“tegin ince tep saḳınç saḳıntı”

(Prens şöyle düşündü:)

LXIX.5

“maŋa edgü saḳınçıŋaz bar erser maŋa amtı bir ḳuŋḳayu tilep kelürüŋ”

(Benim için iyi bir düşünceniz varsa, bana şimdi bir kopuz isteyip getirin.)

3 kez geçer. "düşünce" anlamındadır ve isim göreviyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

düşünce: 1. Düşünme sonucu varılan, düşünmenin ürünü olan görüş, mütalaa, fikir, mülahaza, ide.

2. Dış dünyanın insan zihnine yansıması.

3. Niyet, tasarı.

4. Tasa, kaygı, sıkıntı.

5. İlke, yönetici, sav.

Clauson Sözlüğü

sa: kınç. sakın- fiilinden yapılmış isim. Asıl anlamı "düşünce, üzüntü, endişeli düşünce, endişe" dir.Anagüney grubunda Özbekçede "soğinç", Kuzeybatı grubundan Karakalpakça ve Nogaycada "sağınış"; Kumukçada "soğınç" (endişe), Güneybatı grubundan Türkmencede "sa:ğınç"(belirsizlik, tereddüt) şeklinde geçer. Tarama Sözlüğü’nde kelime, 1) düşünce, 2) endişe, 3) ümit, esin anlamlarında geçer; TTS I 587; II 778; III 585; IV 650.

14) san: Sayı, değer biçme, saygı gösterme, hitap.

I.5

“ḳuş ḳuzġun suḳar yprıyur sansız tümen özlüg ölürür”

(kuzgun gibi kuşlar gagalayarak geliyor, binlerce ve onbinlerce yaratığı öldürüyorlar.)

2 kez geçer. "sayı " anlamındadır ve sıfat görevinde kullanılmıştır.

LVII.4

“men özüm ıtta sansız yer körü yorımış kergek”

(Oysa ben, boşuna sayısız yer görmüş, taban tepmişim.)

Türkçe Sözlük

san: 1. Bir kimsenin işi, mesleği veya toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad, unvan, titr.

2. Herhangi bir şeyi, neyse o yapan nitelik.

Clauson Sözlüğü

sa:n. sa- fiilinden yapılmış isim."sayı, hesap, ün" anlamlarına gelir.

Tarama Sözlüğü’nde de aynı şekilde geçer; TTSI 597; II 790; III 594, IV 660.

Çağdaş Türk lehçeleri hakkında bilgi verilmez.

15) sekiz: Sekiz

XXIV.5

“sekiz on yaşayur ḳarı erti”

(Seksen yaşında yaşlı bir adamdı.)

XLII.8

“ol ḳapaġda sekiz körkle taŋ arıġ ḳızlar sarıġ yıp eŋirer-ler”

(O kapıda sekiz güzel, olağanüstü temiz kız, sarı altın bir ipi eğiriyorlardı.)

2 kez geçer. "sayı" anlamında ve isim görevindedir.

Türkçe Sözlük

sekiz: 1. Yediden sonra gelen sayının adı.

2. Bu sayıyı gösteren 8 ve VIII rakamlarının adı.

3. Yediden bir artık.

Clauson Sözlüğü

sekkiz: sekiz sayısı. Ottuz, ėkki ve diğer üç sayı gibi bu kelimenin de aslında ortadaki ünsüzü çifttir; fakat bu nadiren yazıda gösterilir. Çoğunlukla bu durum lehçelerde belirgin değildir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında bu kelime mevcuttur; fakat bazı fonetik değişiklikler mevcuttur.(-k-/ -g-; -z/-s). Sadece Güneydoğu grubundan Yeni Uygurca "sekkiz" ve Anagüney grubundan Özbekçe "sakkiz" şeklinde kelimeyi barındırarak, -kk-yi korurlar.

16) tört: dört

VII.2

“ol edgü kü at tört vuluŋ-da yadıltı”

(Bu iyi, şanlı ad dört bir yana yayıldı.)

XVII.8

“tötünç uluġ tegzinçke kigürür”

(Dördüncü(tehlike) : onu büyük bir anafora sokarlar.)

XLII.1

“ötrü tört körkle ḳırḳıŋ yürüŋ kümüş yıp eŋirer...”

(Dört güzel kızın beyaz gümüş bir ipi eğirdiklerini (gördü))

LXV.5

“tört adaḳın iŋleyü kölitdi”

(Dört ayağı ile burgu gibi dönerek onu yere gömdü.)

4 kez geçer. "sayı" anlamında ve sıfat görevindedir.

Türkçe Sözlük

Dört: 1. Dört sayısınn adı. 2. Bu sayıyı gösteren 4 ve IV rakamlarının adı.3. Üçten bir artık.

Clauson Sözlüğü

tört (?dö:rd) : Dört sayısı. Bütün dönem ve metinlerde bu anlamda kullanılır.

Çağdaş Türk lehçelerinde ise durum şu şekildedir:

Tuvaca dört, Azerice “dörd”, Türkiye Türkçesi “dört”, Türkmence “dö:rt”

17) üç: Üç

XVII.6

“üçünç suvda yekler urup kemi suvḳa çomurur”

(Üçüncü tehlike: Suda şeytanlar saldırır ve gemiyi suya gömerler.)

1 kez geçer. "sayı " anlamındadır, sıfat görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

üç: 1. İkiden sonra gelen sayının adı.

2. Bu sayıyı gösteren 3, III rakamlarının adı.

3. İkiden bir artık.

Clauson Sözlüğü

üç: Üç sayısı. Bütün dönem dillerinde ve metinlerinde bulunur.

18) yarlıġ : Emir, üstün asta söyledikleri izin.

XVIII.8

“tegin ḳaŋı ḳanta bu yarlıġ eşidip”

(Prens, babası handan bu buyruğu işitince)

XXII.8

“bu yarlıġ eşidip, beş yüz satıġ-çı eren-ler terilip”

(Bu buyruğu işiten beş yüz tüccar toplanıp..)

XIX.1

“yarlıġ bolzun tıdmazun barayın”

(Kral buyruğu (izni) çıksın, bana engel olunmasın, gideyim!)

XIX.7

“yarlıġ bolmaz erser bu yerde yoḳḳaru yoḳḳaru turmaz men”

(Kral buyruğu (izni) verilmezse, buradan kalkmayacağım.)

XXI.8

“ol ödün ḳaŋı ḳan yarlıġ yarlıġḳadı”

(O zaman, babası han buyurdu.)

XXXII.7

“yarlıġın eşidip kim neŋ unamadı-lar”

(Onun buyruğunu işitince, onlardan hiçbiri asla razı olmadılar.)

XXXIII.2

“küvrüg toḳıp yarlıġ yarlıġḳap”

(davul çalınıp, buyruk tekrarlanıyordu.)

LXIII.5

“ḳınlıḳta yatzun tep yarlıġ boltı”

(“Hapiste yatsın” diye emretti.)

8 kez geçer. 6 kez"emir verme", 2 kez "izin" anlamında ve isim görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

yarlık: Ferman

Clauson Sözlüğü

yarlığ: Üstün bir güçten gelen emir. Morfolojik olarak "-lığ", sahiplik bildiren sıfat ya da isim yapan ek olmasına karşın burada etimolojik olarak açıklanamayan bir durum vardır.Kelime Mani ve Budist metinlerde "yrlığ" şeklindedir.-"lığ" daki "-ı-"nın varlığı çok eskidir.Daha sonraki dönemde bu kelime Moğolcada "carlig ve carlik" olmuştur.

Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında bu kelime görülür. Kelimenin ünlüsü ise bazı anlam değişikliklerine uğrar. Türkmencede kelime "öneri "anlamına gelir. Moğolcadan alıntılandığı düşünülür.

19) yerçi: Kılavuz, rehber.

XXII.4

“kim yerçi suvçı kemiçi bar erser yeme kelzün”

(Eğer rehber(olabilecek) gemici varsa, o da gelsin)

XXIII.8

“bir edgü alp yerçi suvçı bar erti”

(İyi, cesur bir rehber-gemici vardı.)

XXVII.6

“iz ḳataġlanıŋ birle barıŋ barıŋ yerçi boluŋ”

(Siz gayret edin onunla gidin, onun rehberi olun.)

XXVII.8

“avıçḳa ḳamaġ taplamış üçün yerçi boltı”

(İhtiyar tümüyle kabul ettiği için onun rehberi oldu.)

XXXV.8

“tegin yerçi avıçḳa birle ekkigü ḳaltı-lar”

XXXVI.2

“tegin yerçi avıçḳa ḳolın yetip...”

(Prens yaşlı rehberi kolundan tutarak...)

XL.8

“edgü köni yolçı yerçi bolup..”

(İyi ve doğru sözlü bir yolcu, bir rehber olarak...)

7 kez geçer. "rehber" anllamında ve isim görevindedir.

Türkçe Sözlük

Kılavuzda anlatıldı.

Clasuon Sözlüğü

yėrçi: ye:r isminden türetilmiş bir isimdir."Rehber, kılavuz"anlamına gelir. Yalnızca Kuzeydoğu grubunda Teleütçede "yolcu" anlamına gelir.

20) yetti: Yedi

XXXI.4

"taluy ögüz-ke tegip yetti kün turup kemi yarattı yetti temir sua kemi solap turġalı yettinç kün taŋ taŋlayur erken"

(Okyanusa ulaştığı zaman, yedi gün durup bir gemi donattı. Demirden yedi zincir gemiyi zincirleyip hareketsiz bıraktı. Yedinci gün şafak sökerken...)

XXXIII.8

"yetti kün anta tıntılar yettinç kün taŋ adınçıġ erdini yençü kemi-ke tükegüçe urup tegin ince tep yarlıġḳadı"

(Yedi gün boyunca orada dinlendiler. Yedinci gün az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman prens şöyle buyurdu.)

XXXVI.3

"yetti kün belçe boġuzça suvda yorıp kümüşlüg otruḳ-ḳa taġda tegdi"

(Yedi gün boyunca bellerine, boğazlarına kadar su içinde yürüdüler ve gümüşlü adaya, gümüşlü dağa yetiştiler.)

"yetti kün munta eniŋ biziŋe nom nomlaŋ"

(Burada yedi gün kalın, bize yasayı vaaz edin.)

L.4

"edgü ögli tegin yetti kün löler tapaġın uduġın aşadı"

(İyi Düşünceli Prens, ejderhaların büyük sevgi ve saygı göstermeleri sayesinde, yemek yedi.)

XXXIII.3

"yettinç kün temir sua açtı temir ışıġ yorıdı"

(Yedinci gün, demir zincirleri açtılar, demir halatları çözdüler.)

L.1

"yettinç kün erdini alıp beriŋ tep tedi"

(Yedinci gün, mücevheri alıp, vereyim dedi.)

L.5

"yettinç kün löler ḳanı narata atlıġ lö ḳanı ḳulḳaḳıntaḳı çintemeni erdini alıp"

(Yedinci gün, Ejderhalar Hanı, Narada adlı Ejderha Han, kulağındaki çintemeni mücevherini söküp...)

XXXIX.5

"yetti ḳat ḳaram içinte alḳu yatur"

(Yedi lkatlı hendek içinde, her tarafta ejderhalar ve yılanlar yatar.)

6 kez geçer. "sayı" anlamında ve sıfat görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

yedi: 1. Altıdan sonra gelen sayının adı.

2. Bu sayıyı gösteren 7 ve VII rakamlarının adı.

3. Altıdan bir artık.

Clauson Sözlüğü

yėtti (yėddi) : Yedi sayısı. Kelime içinde yer alan ünsüzün çift olduğuna dair şüphe yoktur.

Tüm dönem dilleri ve metinlerinde bu kelime mevcuttur. Çağdaş Türk lehçelerinde kelime şu şekildedir: Güneybatı grubu Azerice "yeddi", Türkiye Türkçesi ve Türkmence "yedi", Yeni Uygurca "yette".

21) yolçı: Rehber, kılavuz.

XL.8

"meni titmeŋ edgü köni yolçı yerçi bolup –ıŋa tegdi"

(İyi ve doğru sözlü bir yolcu, bir rehber olarak (surların) eteğine ulaştı.)

1 kez geçer. "yolcu" anlamında ve isim görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

yolcu: 1.Yolculuğa çıkmış kimse.

2. Yolculuğa çıkmaya hazırlanan kimse.

3.Doğması beklenen çocuk.

4. İyileşmesi umutsuz hasta.

5. İşten çıkarılması beklenen kimse.

Clauson Sözlüğü

yolçı: yo:l isminden türetilmiş bir isim. Asıl olarak "rehber "anlamına gelir. Güneydoğu grubu hariç olmak üzere Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında bulunur (bazı fonetik değişmelerle).

22) yüz(ı) : Yüz, çehre, yüzey, görkem, toplumda yüksek mevki.

XII.5

"anta ötrü atlıġ yüzlüg-ke ınçe tep ayıttı"

(Sonra, unvanlı ve önemli kişilere şöyle sordu.)

XX.3

"ögi ḳaŋı atlıġı yüzlügi ıġlayu busanu turġurup neŋ unamadı"

(Annesi, babası, onların unvanlı ve önemli kişileri ağlayıp

üzülerek onu ayağa kaldırmaya çalıştılar.)

LXIII.1

“amraḳ oġlum ölti erser munuŋ yüzin yeme körmeyin”

(Sevgili oğlum öldü ise ben artık bunun yüzünü görmeyeyim.)

3 kez geçer. 2 kez "yüksek mevki", 1 kez "çehre" anlamına gelir ve isim görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

yüz: 1. Çehre, surat. 2. Yüzey 3. Kesici araçlarda ağız.

4.Kumaşın gösterişli bölümü.

5. Kılıf

6. Bir şeyin görünen bölümünde kullanılan kumaş.

7. Cüret

8. Nedeniyle, sebebiyle

9. Yan taraf

10. Bir yapının dışa bakan düşey yüzeylerinin her biri.

11. Utanma

Clauson Sözlüğü

yüz: yüz sayısı. Tüm dönem dilleri ve metinlerinde bu kelime mevcuttur(bazı fonetik değişikliklerle).Çuvaşçada "çėr (syėr)" biçiminde görülür.

23) yüz(ıı) : Sayı

XXII.8

“bu yarlıġ eşidip beş yüz satıġçı eren-ler terilip içgerü bitig berdi-ler”

(Bu buyruğu işiten beş yüz tüccar toplanıp, içeriye öneri arz ettiler.)

XXIV.2

“taluy-ḳa kirip beşer yüz erin barıp esen tükel kelmiş erti”

(Okyanusa gitmiş, beşer yüz adamıyla çıkıp sağ salim geri gelmiş idi.)

XXIV.6

“ol beş yüz er ḳamuġun ol körmez yerçike ötün-tiler”

(O beş yüz adamın hepsi de o kör rehbere başvurdular.)

XXVIII.2

“beş yüz eren-niŋ aşı suvı kölüki taḳı ne kergekin alḳu tüketi”

(Beş yüz kişinin yiyeceği, suyu ve yük hayvanından başka ne gerekiyorsa hepsini tam olarak verdi.)

LIII.5

“biziŋ beş yüz eren ḳnça bardı”

(Bizim beş yüz adamımız nereye gittiler?)

LXV.2

“ḳan udçı-sı beş yüz ud süre önti”

(Hanın sığırtmacı, beş yüz öküzü sürerek ilerledi.)

LXXII.2

“beş yüz ḳoltġuçı tegin anta egidti”

(Beş yüz dilenciyi orada doyurdu.)

LXXV.6

“ol beş yüz ḳoltġuçı-larıġ aşın suvın tonı etüki ḳopu tüketi ḳıltı”

(O beş yüz dilenciye yemekleri, suyu elbise ve ayakkabıları, hepsini birden ve tamamen verdi.)

LXXVII.1

“beş yüz ḳoltġuçılar bu savıġ eşidip ul-ıdı-lar”

(Beş yüz dilenci bu sözü işitip uludular.)

9 kez geçer. "sayı" anlamındadır ve sıfat görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

yüz: 1. Doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı.

2. 100 ve C rakamlarının adı.

3. On kere on, doksan dokuzdan bir artık.

4. İşin çokluğunu abartılı bir biçimde anlatan söz.

Clauson Sözlüğü

yü:z(ŋ-). "Çehre". Tüm dönem dilleri ve metinlerinde yer alır (bazı fonetik seğişikliklerle).

Çuvaşçada "nėr" (görüntü, güzellik)

Osmanlıca (XIV) "hayâsızlık, küstahlık"

Tuv."çüs"(ortak), "şıray" (yüz)

Tarama Sözlüğü’nde “yüz” şeklinde geçer; TTS I 856; II 1085; III 835; IV 917.

B) Yazmayla İlgili Olan İsimler

1) bitkeçi: Yazıcı, kopyacı.

LXVII.int

“bitkeçi kün toġmış”

((Ben acemi ve kusurlu) yazıcı Kün Togmış)

2 kez geçer. "yazıcı" anlamındadır ve isim olarak kullanılır.

Türkçe Sözlük

yazıcı: 1. Orduda yazı işleri ile uğraşan er veya erbaş.

2. Bir filmin yazılarını hazırlayan, yazıcı cihazı kullanan kimse.

Clauson Sözlüğü

bitigçi: "bitig" ismiden türetilmiş bir isimdir." Yazıcı, sekreter" anlamlarına gelir.Çağdaş Türk lehçelerinden sadece Yeni Uygurcada bulunur.

Tarama Sözlüğü'nde "bitikçi"şeklinde geçer; TTS III 106.

C) Konuşmayla İlgili Olan İsimler

1) kiginç: Cevap, yanıt.

XV.8

"bu ötüg sav eşidip neŋ kiginç berü umadı"

(Bu istekle ilgili sözleri işitince hiç cevap veremedi.)

1 kez geçer. "cevap" anlamındadır ve isim görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

cevap: Bir soruya, bir isteğe, bir ösz veya yazıya verilen karşılık, yanıt.

Clauson Sözlüğü

kikinç : Fiilden türetildiği varsayılır; fakat kik- ile bir bağlantısı yoktur.

Kelime genel olarak kikinç ber- şeklinde kullanılır "cevap vermek " anlamına gelir. Çağdaş Türk Lehçeleri ile ilgili bilgiye rastlanmaz.

2) sav: "Söz, sohbet, haber-, ata sözü"

XV.7

"bu ötüg sav eşidip neŋ kiginç berü umadı"

(Bu istekle ilgili sözleri işitince hiç cevap veremedi.)

LV.2

"köni savlıġ üçün bultum ögüküküm tep tedi"

("Doğru sözlü olduğu için buldum, yavrucağım" dedi.)

LXI.3

"ḳaŋı ḳan bu sav eşidip kök teŋri ta-pa ulıdı sıḳtadı"

(Babası han, bu sözleri iştince, gökyüzüne doğru feryat edip, inleyip sızladı.)

LXIII.2

"oġlum savı edgü yavlaḳ belgürginçe ḳınlıḳta yatzun tep yarlıġ boltı"

("Oğlumun iyi ya da kötü haberi gelene kadar oğlum hapiste yaTSın" diye emretti.)

LXXVI.2

"barça-ḳa humaru sav ḳodtı"

(Onların hepsine veda sözleri söyledi.)

XIX.int

yeme sav(da)

“(Zira sözlü geleneğe göre (vardr))

A.15

“neçük antaġ çulvu sav aġzınızta öner”

(Nasıl böyle hakaret edici bir söz ağzınızdan çıkar?)

5 kez geçer. 4 kez "söz" , 1 kez de "haber" anlamında kullanılır. 4 kez isim görevinde, 1 kez de sıfat görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

sav: 1. İleri sürülerek savunulan düşünce, iddia, dava, tez.

2. Kanıtlanması gereken önerme, tez.

3. Haber, söz.

4. Atasözü.

Clauson Sözlüğü

sav: "konuşma". "söz" kelimesiyle arasında fark vardır. "söz" erken dönem metinlerinde oldukça nadir kullanılır.

"sav" uzun vadede konuşma anlamı taşır, roman ya da hikâyede geçer. "söz" ise bir mesaj taşır, tek kelimelerde veya kısa cevaplarda kullanılır. Erken dönemde "söz" daha çok "söz sav" ikili kullanımında yer alır.XIV. yüzyıldan sonra "sav" görülmez.

3) söz: Söz, kelime.

A.20

“sözüŋüzni”

(Sözünüzü)

1kez geçer “kelime dizisi” anlamında geçer ve isim görevinde kullanılır.

Türkçe Sözlük

söz: 1. Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kelam, laf, kavil.

2. Bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük.

3. Bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi.

4. Kesinlik kazanmayan, haber,söylenti.

5. Bir işi yapacağını kesin olarak vaad etme.

6. Müzik parçaşarının yazılı metni,güfte.

Clauson Sözlüğü

sö:z. Yaygın anlamda "konuşulan herhengi bir şey, kesin çeviri, kelime, konuşma, ifade " vb. anlamlara gelir.Metinlere göre durum farklılık gösterebilir; fakat genellikle "sav" dan daha kısa cevaplı bulunan cümlelerde yer alır. XI. yüzyıldan önceki metinlerde kullanımı nadirdir. Çağdaş Türk lehçelerinin ise tamamında mevcuttur. Tarama Sözlüğü’nde de aynı şekilde geçer, TTS I 643; II 841; III 639; IV 707.

4) suvçı: Kılavuz.

XXII.5

“suvçı kemiçi bar erser yeme kelzün”

(Eğer rehber (olabilecek) gemici varsa, o da gelsin.)

XXIII.8

“ol üdün baranas uluşta bir edgü alp yerçi savçı bar erti”

(O sıralarda Benares ülkesinde iyi, cesur bir rehber gemici vardı.)

2 kez geçer. "rehber" anlamında ve isim görevindedir.

Türkçe Sözlük

Kılavuz: 1. Yol gösteren, tarihi ve turistik yerleri gezerken bilgi aktaran kimse, rehber.

2. Herhangi bir alanda ve konuda bilgi veren, yol gösteren kitap vb.

3. Evlenecek olan erkek ve kadına eş bulan kimse.

4. Ruhsal ve zihinsel bakımdan yol gösteren, ışık tutan kimse.

5. Kılavuz gemisi.

6. Kılavuz kaptan.

Clauson Sözlüğü

suvçı: suv isminden türetilen isim. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında bulunur. "Su satıcısı, su taşıyıcısı, yüzücü, marineci" anlamlarına gelir.

5) til: Dil, söylenti, dedikodu, eleştiri.

XI.2

“ḳaŋım ḳan bodun tiliŋe ḳorḳup ince yarlıġḳadı”

(Han babam, halkın dilinden korkup, böyle emretmiş olmalı.)

XII.2

“ḳaŋım ellig tilke kirmezün”

(Kral babam eleştirilmesin diye)

LXV.7

“ud ḳamaġ öntükte tilin yalġap ekki közinteki şışın alıp ḳodtı”

(Öküzlerin tamamı geçtikten sonra (boğa) diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkardı.)

3 kez geçer. 1 kez "organ", 2 kez de "eleştiri" anlamında kullanılır ve isim görevindedir.

Türkçe Sözlük

dil (I) : 1. Tat alma organı

2. Birçok aletin uzun, yassı ve çoğu hareketli bölümleri.

3. Büyükbaş hayvanların haşlanıp pişirildikten sonra yenebilen dili.

Dil (II): 1. İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban.

2. Bir çağa, bir gruba, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi.

3. Belli mesleklere özgü dil.

4. Düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım aracı.

5. Sorguya çekilmek için yakalanan tutsak.

(III) Dil: F. Gönül, yürek.

(IV)Dil: Düşmanın durumunu öğrenmek için sorguya çekilmek amacıyla ele geçirilen tutsak.

Clauson Sözlüğü

til (d-) : Dil. "bilgilendiren, bilgi, özellikle gizli bilgilendirme, dil" anlamlarını taşır. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında vardır.

Azerice, Türkiye Türkçesi ve Türkmencede "dil" şeklinde görülür. Tuvaca hariç olmak üzere, Çağdaş Türk lehçelerinin tümünde kelimenin içindeki ünlü "-i-" iledir. Tuvacada kelime "dıl" şeklindedir.

Fiiller

A)Okumayla İlgili Olan Fiiller

1) entür- : Araştırmak, aramak.

LXXVII.4

"buzaġu-sın entürmiş iŋek teg ulıyu ınçe tep ötün-ti-ler"

(Buzağısını arayan inek gibi böğürüp şöyle arz ettiler:)

1 kez geçer. "aramak" anlamındadır ve sıfat fiil ekiyle kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük

İndirmek: Yüksekten sarp ve kötü yerden veya yukarıdan aşağıya inmesini sağlamak.

Clauson Sözlüğü

Kelime ėn- fiilinden türetilmiştir. Ettirgen bir fiildir. Anlamı "inmesine sebep olmak" tır. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında bulunur. Yalnızca Güneydoğu lehçelerinde kelime endir-/ ėndir-/indir- gibi farklı şekillerde yer alır.

2) oḳı- : Okumak, ezberden söylemek, çağırmak.

LVIII.3

"edgü ögli tegin insin inisin oḳıyu maŋradı inim ḳanta sen"

(İyi Düşünceli Prens, küçük kardeşini çağırıp, bağırdı: Kardeşim, neredesin?)

1 kez geçer. "çağırmak" anlamındadır ve zarf fiil ekiyle kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük

Okumak: 1. Yazıya geçirilmiş bir metne bakarak, bunu sessizce çözümleyip anlamak veya aynı zamanda seslere çevirmek.

2. Yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek.

3. Bir konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmenin yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak, öğrenim görmek.

4. Şarkı, türkü, şiir vb.ni sesli olarak veya ezgi ile söylemek.

5. Bir şeyin anlamını çözmek.

6. Hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üflemek, üfürükçülük etmek.

7. Bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak.

8. Bir yere çağırmak, davet etmek, okuntu göndermek.

Clauson Sözlüğü

okı- : Asıl anlamı bağırarak, yüksek sesle okumak, birini çağırmak, anlatmaktır.

Asıl anlamı olan "okumak" Kuzeydoğu lehçeleri hariç, Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında görülür.

Osmanlıcada(XIV) kelime, " okı-/ oku-" şeklindedir ve "çağırmak" anlamında kullanılır. Aynı anlamda ve şekilde Tarama Sözlüğü'nde de geçer; TTS I 538; II 723; III 537; IV 603.

3) ö-: Düşünmek, üzerinde kafa yormak, hatırlamak.

IV.3

" edgü ögli teginig busuş-luġ körüp ince tep yarlıġ-ḳadı"

(İyi Düşünceli Prensin üzüntülü olduğunu görüp, ona şöyle buyurdu:)

XXIII.3

"edgü ögli teginke ḳulluḳ barır biz"

(İyi Düşünceli Prensin hizmetine gireceğiz.)

XXXI.1

"edgü ögli teginig uz-atı öntürüp taluyḳa ıdtı-lar"

(İyi Düşünceli Prensi kafile halinde uğurlayıp, onu okyanusa yolcu ettiler.)

XXXVI.2

"edgü ögli tegin yerçi avıç-ḳa suvda yorıp"

(İyi Düşünceli Prens, rehberi kolundan tutarak, yedi gün boyunca bellerine, boğazlarına kadar su içinde yürüdüler.)

XLIV.3

"ḳapaġḳa turur içgerü közüngeli tep"

(İyi Düşünceli Prens gelmiştir; kapıda içeriye (hükümdara) görünmek umuduyla beklemektedir)

L.3

"yetti kün löler tapaġın uduġın aşadı"

(İyi Düşünceli Prens, yedi gün boyunca ejderhaların büyük sevgi ve saygı göstermeleri sayesinde yemek yedi.)

XXVIII.6

"inisi ince tep saḳıntı"

(Kötü Düşünceli Prens şöyle düşündü:)

XXXV.6

"ayıġ ögli teginig ötlep kemi tutuzup yantru ıdtı"

(Kötü Düşünceli Prense öğüt verip, gemiyi ona emanet ederek, onu geri gönderdi.)

LIII.7

"inisi ayıġ ögli tegin ince tep tedi"

(Kardeşi, Kötü Düşünceli Prens, şöyle cevap verdi:)

LVI.4

"ayaġ ögli tegin köŋliŋe yek saḳınçı kirdi"

(Kötü Düşünceli Prensin kalbine şeytani bir düşünce girdi.)

10 kez geçer. Hepsinde" düşünmek" anlamı vardır. Tamamında sıfat fiil ekiyle kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük

a) Düşünmek: 1. Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek.

2. Aklından geçirmek, göz önüne getirmek.

3. Zihniyle arayıp bulmak.

4. Bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak.

5. Akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek.

6. Tasarlamak.

7. Tasalanmak, kaygılanmak.

8. Farz etmek.

Clauson Sözlüğü

ö-: "düşünmek, böylece hatırlamak". sakın- ile sıkça ikili kullanım olarak yer alır. 11. yüzyıl ve öncesi metinlerinde sıkça kullanılırken, daha sonraki metinlerde yer almaz.

4) ötkür-: Delmek, içine girmek, bir şeyi aşmak, arasından geçirmek, bir sorunu çözmek, bir sonuca ulaşmak.

LXXIV.3

"balıḳ uluşta bilgelerke ayıtıp kim yeme ötkürü umadı-lar"

(Şehirdeki ve ülkedeki bilgelere sormuş, onlar da bir çözüm bulamamışlardı.)

1 kez geçer. "bir meseleyi çözmek" anlamındadır ve zarf fiil ekiyle kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük

a) Delmek: 1. Delik açmak, delik duruma getirmek.

2. İncitmek, kırmak.

b) Aşmak: 1. Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek.

2. Süre geçmek, bitmek, sona ermek.

3. Erkek hayvan dişisiyle çiftleşmek.

4. Görünmeden kaçmak.

Clauson Sözlüğü

ötgür- : "öt-" fiilinden türetilmiş ettirgen fiil.

öt-: "Bir şeyden boylu boyunca geçmek anlamına gelir.Farklı metaforlarla dayer alır. Anagüney ve Güneybatı grubu hariç olmak üzere, Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında yer alır.

5) saḳın- : Düşünmek, düşünceye dalmak.

XII.4

"öz ḳazġançım üze edgü ḳılınç ḳılayın tep ötünti"

(Kendi kazancımla iyi işler yapayım diye düşündü.)

XXIX.5

"taḳı aġırlıġ bolġay men taḳı uçuz bolġay men tep saḳıntı"

("-daha çok beğenilecek, bense daha çok horlanacağım" diye düşündü.)

LVII.7

"bu ḳança barġay kentü ölgey tep saḳıntı"

(Nereye giderse, kendi kendine ölecektir.)

LXXII.7

"ol ödün kadını ḳan borluḳçısı teginig körüp ince tep saḳıntı"

(O sırada, kayın pederi hanın bahçıvanı, prensi görüp şöyle düşündü.)

XIV.6

"köŋül-teki küsüşin ḳantur-ġalı saḳınsar"

(Gönlündeki arzularını doyurmayı düşünürse)

XXXVI.8

"ötrü tınturġalı saḳıntı"

(O zaman (prens) (ihtiyara) nefes aldırmayı(dinlendirmeyi) düşündü.)

XLV.2

"lö ḳanı ince tep saḳınç saḳıntı"

(Ejderhalar Hanı, şöyle düşündü:)

LVI.6

"ayaġ ögli tegin köŋline yek saḳınç kirdi ince tep tedi saḳınç saḳıntı"

(Kötü Düşünceli Prensin kalbine şeytani bir düşünce girdi.)

LXVI.8

"tegin ince tep saḳınç saḳıntı prens, şöyle düşündü.)

10 kez geçer. "düşünmek" anlamındadır. 9 kez belirli geçmiş zaman ekiyle, 1 kez de şart kipiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

sakınmak: 1.Herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmek.

2. Olabileceği düşünülen kötülüklere karşı önlemler almak.

3. Korumak, esirgemek, gözetmek.

Clauson Sözlüğü

sakın- : "sa:k-" fiilininden türetilmiş dönüşlü fiildir. Asıl anlamı "düşünmek"tir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında bulunur; fakat bu lehçelerde çoğunlukla "bir şeyi uzunca düşünmek" anlamından "arzulamak, endişelenmek, bir şeye üzülmek" anlamına dönüşmüştür.

Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde sakın- "kendine dikkat etmek ve kendini korumak" anlamındadır. "sakla-", "saklan-" kelimelerinde de yaklaşık olarak bu anlam mevcuttur ve bu durum genellikle halk etimolojisinden kaynaklanır. Türkmencede "sa:gın-" şeklinde kullanılır. Anlamı "durmak ve düşünmek"tir. Diğer Çağdaş Türk lehçelerinde ise Kuzeydoğu grubunda sağın- , Güneydoğu grubundan Yeni Uygurcada " sağın-, sėğin-", Anakuzey grubunda "sağın-", Anagüney grubundan Özbekçede "soğin-", Kuzeybatı grubunda "sağın-" şeklinde geçer.

6) san- : Sayılmak, kendini ... saymak, ...gibi sayılmak.

XI.7

"ḳayu kişiög ḳaŋ köŋlin bertser ol tınlıġtamuluġ bolur oġuz ḳızġa sanmaz"

(Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz.)

1 kez geçer."fark etmemek" anlamındadır ve geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük

sanmak: 1. Bir şeyin olma veya olmama ihtimalini kabul etmekle birlikte, olabileceğine daha çok inanmak, zannetmek, zanneylemek.

2. Gibi gelmek, farz etmek.

3. Bir şey veya kimsenin ... olduğunu düşünmek.

Clauson Sözlüğü

san-: sa- fiilinden yapılmış dönüşlü fiil.

sa-: Asıl olarak, kendi kendine saymak, hesaplamak" anlamlarına gelir. Erken dönem metinlerinde bir grup arasında sayılmak anlamına gelir. Çağdaş Türk lehçelerinden sadece Güneybatı grubunda Azerice ve Türkiye Türkçesinde görülür." san-" (düşünmek, farz etmek, sanmak) anlamlarında kullanılır. Bu fiil "sana-" ile karıştırılmamalıdır. "sanki" kelimesi de bu anlamla ilişkilidir.

7) uḳ-: Anlamak.

LXVII.5

"tegin uḳtı k□ŋli yerinti"

(Prens bunu anladığı zaman yüreği burkuldu.)

LXIX.int

maŋa köŋli boltı tegin uḳtı”

(Gönlü bana oldu, prens anladı.)

2 kez geçer. "anlamak" anlamında ve belirli geçmiş zaman ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

Anlamak: 1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak.

2. Yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek.

3. Sorup öğrenmek.

4. Doğru ve yerinde bulmak.

5. Birinin duygularını, istek ve düşüncelerini sezebilmek.

6. Bir şey hakkında bilgisi bulunmak.

7. İyilik görmek, yararlanmak.

8. Sahip olmayı istemek, dileğinin yerine getirilmesini istemek.

Clauson Sözlük

uk-: Bir şeyi anlamak. Bazı Çağdaş Türk lehçelerinde "duymak" anlamı da mevcuttur. Kelime Kuzeydoğu, Güneydoğu ve Anakuzey grubu lehçelerinde bulunur.

8) una- : Onaylamak, razı olmak, kabul etmek.

XIX.6

“tegin başın töŋitip ıġlayu yerde yatıp yoḳḳaru turġalı aş aşlaġalı unamadı”

(Prens, başını eğip ağlayarak yere yatıp, ne yağa kalkmaya ne de yemek yemeye razı oldu.)

XX.4

“ıġlayu busanu turġurup neŋ unamadı”

(Ağlayıp üzülerek onu ayağa kaldırmaya çalıştılar, o hiç razı olmadı.)

XX.7

“biz kentü-ke edgü-ke ötleyür, biz unamasar (as)ġı tuzusı ne bar”

(Biz ona iyiyi öğütlüyoruz. Razı olmazda ne faydası var?)

XXXII.8

“yarlıġın eşidip kim neŋ unamadı-lar”

(Buyruğunu işitince, onlardan hiçbiri asla razı olmadılar.)

4 kez geçer. "razı olmak" anlamında kullanılır. 3 kez belirli geçmiş zaman ekiyle 1 kez de şart kipiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

a) Onaylamak: 1. Yapılan bir işi doğru ve yerinde bularak kabul etmek, tasdik etmek.2. Denetlemek, doğrulamak.

b) Razı olmak: Uygun bulmak, beğenmek, benimsemek, istemek, kabul etmek.

c) Kabul etmek: 1. Bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olmak.

2. Yanına, katına almak.

3. Bir armağanı almak.

4. Onaylamak.

d) Tasdik etmek: 1. Doğrulamak 2. Onaylamak

Clauson Sözlüğü

una- : Geçişsiz fiil. "Memnun olmak, hoşnut olmak, bir şeyde anlaşmak(-galı ve -geli ile de kullanılır, bu durumda geçişli bir fiil olur.)Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında bulunur. Yalnızca Kuzeydoğu grubunda ına-/una- şeklinde farklı bir kullanım vardır.

Kumancada XIV "una- ", anlaşmak, itaat etmek anlamındadır.

Osmanlıca (XIV) "una-" şeklinde geçer ve "onaylamak" anlamında kullanılır.

Tarama Sözlüğü'nde kelime "ona-" şeklinde geçer ve "onaylamak" anlamında kullanılır, TTS II 729; IV 608.

9) yerçile- : Rehberlik etmek, yol göstermek.

LX.2

"men yerçi-lep elitgey men"

(Ben,rehberlik edip sizi götüreceğim.)

1 kez geçer. "rehberlik etmek" anlamına gelir. Zarf fiil ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

yol göstermek: 1. Kılavuzluk etmek, yolu bilmeyenlere anlatmak, tarif etmek.

2. Ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek.

Clauson Sözlüğü

yėrçile- : "yėrçi" isminden türetilen fiil. "Rehberlik, kılavuzluk yapmak" anlamlarına gelir.

B) Yazmayla İlgili Fiiller

1) biti-: Yazmak.

IX.ext

"bitidim"

(yazdım)

XLIV. ext

"küsen çor bitiyü"

(Küsen Çor yazarak (arz ettim))

XLVI.ext

"küsen çor bitidim"

(Ben Küsen Çor yazdım.)

XLV.int

“yegen bitiyü”

(yeğen yazarak)

4 kez geçer. "yazmak" anlamında kullanılır-, 2 yerde belirli geçmiş zaman, 2 yerde ise zarf fiil ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

yazmak: 1. Söz ve düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak.

2. Yazı ile anlatmak, yazıya dökmek.

3. Yazar olarak görev yapmak.

4. Yazı ile bildirmek, haber vermek.

5. Bir bilim veya edebiyat eseri oluşturmak.

6. Sayaç vb. sayılarla niceliği belirtmek.

7. Kaydetmek.

8. Bir göreve almak.

9. İnsanın geleceğini belirlemek.

10. Gelinin yüzünü süslemek.

11. Yaymak, sermek.

Clauson Sözlüğü

biti-: "Yazmak, bir şeyi yazıya geçirmek". Bu fiilin "+i-" ekiyle kullanıldığı düşünülür. *bit köküne dayandırılabilir. Çince "pi(fırça yazısı)"nda sonda ünlü kaydedilmemiştir. İlk başlarda sondaki ünlü, Moğolcadaki "biçi-" şekliyle görülür ve bu kelime, bazı Kuzeydoğu grubu lehçelerinde yeniden ödünçlenmiştir; fakat Hakasçada pas- daha yaygındır. Bu kelime de Rusça "pisat"a dayandırılır.Güneydoğu grubundan Yeni Uygurcada "pit-, püt-", diğer Güneydoğu grubu lehçelerinde biti-, Güneybatı grubunda biti- şeklinde geçer.

Tarama Sözlüğü’nde de kelime “biti-“ şeklinde bir kaç yerde geçer: TTS I 110; II 156; IV 116.

2) işle-: Çalılşmak, bir eseri tamamlamak.

II.6

“adruḳ uzlar uz işin işleyür adruḳ adruḳ emgek emgenür”

(Diğer zanaatçılar kendi kendilerine, kendiişlerini yapıyorlar. Onlar ayrı ayrı, her türlü sıkıntıyı çekmektedir.)

1 kez geçer." çalışma"anlamındadır ve geniş zaman ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

İşlemek: 1. Bir şeye emek vererk onu daha elverişli bir duruma getirmek.

Clauson Sözlüğü

işle-. "iş" isminden türetilmiş bir fiildir.

i:ş: çalışmak, yapmak anlamına gelir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında görülür. Ön sesteki "i" bazı küçük fonetik farklılıklar gösterebilir.

Kumancada kelime "çalışma"şeklinde geçer. Osmanlıcada(XIV) "işle-" şeklinde geçer ve anlamı "çalışmak, bir şeyi yapmak"tır.

Tarama Sözlüğü'nde " çalışmak, bir şeyi yapmak" anlamıyla geçer, TTS I 394; II 552; III 387; IV 442.

C) Konuşma İle İlgili Fiiller

1) ay-: Anlatmak, açıklamak, söylemek, belirtmek, tasvir etmek.

XIII.2

"Öŋi öŋi ḳazġanç ḳılmaḳ ayu berdi-ler biri ayur ḳazġanç neŋ tarıġ tarımaḳda

edgü yok kergek"

(Ayrı ayrı yol gösterdiler. Biri şöyle açıkladı: Kazanmak için toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek.)

XIII.5

"Biri ayur ḳoy yılḳı egidser yılıŋa aşılur bay bolur"

(Birisi şöyle söyledi: Koyun ve sığır beslerse, onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur.)

XIII.7

"Biri ayur öntüŋ kedin satıġḳa yuluġḳa barsar bay bolur"

(Biri de şöyle dedi: " Doğuya, Batıya alım satım için gidilirse zengin olunur.")

LX.7

"teŋrisi ünteyü yol ayu berdi bodunḳa tegdi"

(Meleği, bağırarak yol gösteriyordu, (böylece) insanlara ulaştı.)

LXXV.2

"anta ol çebiş ayu berge men"

(Orada, size kurnazca bir oyun göstereceğim)

XXII. int

"(on) kata tedi ay-zun"

(on defa dedi: "Anlatsın.")

XXXIII.int

"k-a-n-k-a" a-y-zun"

(hana söylesin.)

7 kez geçer. 4 kez "açıklamak", 2 kez "söylemek", 1 kez "tasvir etmek" anlamında kullanılır.1 kez belirli geçmiş zaman ekiyle, 2 kez geniş zaman ekiyle, 1 kez gelecek zaman ekiyle, 2 kez emir kipiyle, 1 kez de zarf fiil ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

a) Anlatmak: 1. Bir konu üzerinde açıklama yapmak, açıklamada bulunmak, bilgi vermek, izah etmek. 2. İnandırmak, ikna etmek.

b) Açıklamak: 1. Bir konuyla ilgili gerekli bilgileri vermek, izah etmek.

2. Bir sorunla ilgili aydınlatıcı bilgi vermek,izah etmek.

2. Bir sorunla ilgili aydınlatıcı bilgi vermek, tavzih etmek.

3. Bir sözün, bir yazının ne anlatmak istediğini belirtmek,yorumlamak.

4. Açıkça söylemek, ifşa etmek.

c) Söylemek

1. Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak.

2. Bir düşünceyi ileri sürmek, ortaya atmak.

3. Yapılmasını istemek.

4. Türkü, şarkı vb. okumak.

5. Yazmak, düzmek.

6. Haber vermek.

7. Önceden bildirmek, tahmin etmek.

8. Herhangi bir şeyi bildirmek.

d) Belirtmek: Açıklamak, tebarüz ettirmek.

e) Tasvir etmek: 1. Betimlemek. 2. Resmini yapmak.

Clauson Sözlüğü

ay- I.Konuşmak

II. Söylemek, ilan etmek, tasvir etmek.

II.anlamdaki söylemek, dolaysız anlatım ifadelerinde kullanılır. Ay- ve te- arasında küçük anlam farkları bulunur; fakat erken dönem metinlerinde ay- diğer dönem metinlerinden farklı olarak daha fazla kullanılır.

Çağdaş Türk Lehçeleri ile ilgili bilgi verilmez.

2) belgür- : Açığa çıkmak, belirmek.

LXIII.3

"oġlum savı edgü yavlaḳ belgürginçe ḳınlıḳta yatzun tep yalıġ boltı"

(Oğlumun iui ya da kötü haberi gelene kadar "Oğlum hapiste yatsın" diye emretti.)

1 kez geçer. "açığa çıkmak" anlamındadır ve zarf fiil ekiyle kullanılmıştır.

Türkçe Sözlük

belirmek: 1. Önce belli veya görünür olmayan bir şey ortaya çıkmak, tezahür etmek.

2. Bir düşünce veya durum için, kesin bir biçim almak, tebellür etmek.

3. İyice görünür ve anlaşılır bir durum almak, tebarüz etmek.

Clauson Sözlük

belgür- : "belgü" isminden türetilmiş geçişsiz fiil.

belgü: Görünmek, belli olmaya başlamak. Kelime, Çağdaş Türk lehçelerinde Kuzeybatı grubundan Kazan Tatarcasında "bilgir-", Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde "belir-"şeklindedir.Diğer Çağdaş Türk lehçelerinde ise kelime "belgülen-" ya da " körün-"ile karşılanır.

Tarama Sözlüğü'nde "belür-" olarak geçer, TTS III 81; IV 93.

3) belgürt- : Açığa çıkarmak, belirtmek.

LXVII.2

"tözümin oğuşumın belgürti sözleser inim ölgey"

(Kökümü, oymağımı belirten sözler söylersem küçük kardeşim ölecek.)

1 kez geçer. "belirtmek" anlamındadır ve sıfat fiil ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

belirtmek: Açıklamak, tebarüz ettirmek.

Clauson Sözlüğü

belgürt-: belgür- fiilinden türetilmiş, ettirgen bir fiildir. Anlamı "belli etmek, sergilemek"tir. Kuzeybatı grubundan Karaimcede ""belgirt-", Kazan Tatarcasında "belgirt-", Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde "belürt-/ belirt-",

Tarama Sözlüğü'nde "belürt-, belirt-" şeklinde geçer-, TTS II 127; III 81; IV 93.

4)elit-, elt-:İlerletmek, götürmek, nakletmek, iletmek, sevketmek.

LII.3

"lö ḳanı-lar ḳaltı elitti taluy ögüzke"

(ejderhalar havaya kaldırarak okyanus ırmağına götürdüler.)

LX.2

"men yerçi-lep elitgey men"

(Ben rehberlik edip sizi götüreceğim.)

LXVII.6

"udçı er öz eviŋe elitti"

(Sığırtmaç onu kendi evine götürdü.)

LXXIII.2

"men amtı bu erig eliteyin"

(Şimdi ben adamı götüreyim.)

LXXIII.5

"teginig elitgeli sözledi"

(Prensi götüreceğinden söz etti.)

LXXV.1

"-ıŋta elitin"

((Beni) (bahçe)nize götürün)

LXXV.5

“yemişlikçi er eliteyin tep tedi”

(Yemişlik görevlisi: “(Sizi oraya) götüreyim!” dedi.)

7 kez geçer. 3 kez "nakletmek", 4 kez "götürmek" anlamında kullanılır. 2 kez belirli geçmiş zaman ekiyle 2 kez gelecek zaman ekiyle, 3 kez de emir kipiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

a) İlerletmek: İlerlemesini sağlamak.

b) Götürmek: 1. Taşımak, ulaştırmak veya koymak.

2. Bir kimseyi bir yere kadar yanında yürütmek.

3. Bir şeyi yakından uzağa götürmek.

4. Yerinden ayırıp uzağa atmak veya yok etmek.

5. Öldürmek.

6. Dayanmak, katlanmak, tahammül etmek.

7. Birinin yanında yürüyüp ona bir yere kadar arkadaşlık etmek.

8. Bir sonuca vardırmak.

9. Kaybolmasına, yok olmasına yol açmak.

10.Tümüyle sahip olmak.

11. Çalmak.

c) Nakletmek: 1. Nakil işini yapmak, bir yerden başka bir yere geçirmek, iletmek.

2. Anlatmak, aktarmak.

d) Sevketmek: 1. Göndermek, götürmek.

2. Sürüklemek, itmek.

Clauson Sözlüğü

ėlet-: Asıl anlamı fiziksel olarak bir şeyi taşımaktır; fakat şöyle yaygın anlamları da vardır: "bir şeyi getirmek, bir şeyi alıp götürmek". Kelimenin tek heceli ya da iki heceli olup olmadığı ile ilgili bilgi kesin değildir. İkinci ünlü "e" veya "i" olabilir; fakat kelimenin aslının ėlt- olduğu daha kuvvetli bir ihtimaldir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında, bazı fonetik farklarla yer alır.

5) körüş-: Görüşmek, karşılaşmak, konuşmak.

LXXVI.3

“ekkileyü siler-ni körüşmegey men”

(Sizlerle artık ikinci kez karşılaşmayacağım.)

1 kez geçer. "karşılaşmak" anlamındadır ve gelecek zaman ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

a) Görüşmek: 1. Buluşup konuşmak, konuşup sohbet etmek.

2. Dostluk, ahbaplık etmek.

3. Bir iş, bir konu üzerinde karşılıklı görüş ileri sürerek müzakere etmek.

b) Karşılaşmak: 1.Karşı karşıya gelmek, rastlaşmak.

2. İki sporcu veya iki takım yarışmak.

c) Konuşmak: 1. Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak.

2. Belli bir konudan söz etmek.

3. Bir konuda karşılıklı söz etmek.

4. Söylev vermek, konuşma yapmak.

5. Konuşma dili olarak kullanmak.

6. Düşüncesini herhangi bir araç kullanarak anlatmak.

Clasun Sözlüğü

körüş- (g-) : Kör- fiilinden türetilmiş işteş bir fiildir." Birini başkasının görmesi, karşılaşmak " anlamlarına gelir. Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında görülür.

Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde ve Türkmencede ise" görüş-" şeklinde geçer.

6) nomla-: Dini öğretmek, vaaz vermek.

(Ejderhalar Hanı'na iyi ve hoş yasaları salık verdi.)

XLVI.7

"uluġ ögrünçülüg köŋlin poşı vermek asġı nomladı"

(Ona büyük sevinçlerle dolu bir kalple sadaka vermenin yararlarını vaaz etti.)

XLIX.6

"biziŋe nom nomlaŋ tapınalım, udunalım"

(Bize yasayı vaaz edin. Tapınalım, saygı gösterelim.)

3 kez geçer. "vaaz etmek" anlamında kullanılır. 2 kez belirli geçmiş zaman ekiyle, 1 kez de emir kipiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

vaaz vermek: Vaaz etmek.

7) ötün- : Saygılı bir biçimde anlatmak, arz etmek, dilemek, bir dilek sunmak.

IV.7

"tegin ḳaŋı ḳanḳa ince tep ötünti ıġlayu"

(Prens han babasına ağlayarak, şöyle arz etti:)

V.3

"tegin ince tep ötünti taştın ilinçüke önmiş erdim üküş yoḳ çıġay emgeklig tınlıġ-laraġ körüp ıġladım"

(Prens şöyle arz etti: Dışarda eğlenmeye gitmiştim, yokluk ve acı çeken pek çok yaratığı görüp ağladım.)

XXXVII.4

“ince tep ötünti oġlum muntuda naru ögtün yıŋaḳ altun teg bar”

(Prense şöyle arz etti: Oğlum ileride doğu yönüne doğru bir altın dağ var.)

VI.4

“ tegin ince tep ötünti ḳaŋım ḳutı meni sever mü siz”

(Prens şöyle arz etti: Haşmetli babacığım beni seviyor musunuz?)

VII.8

“ötünti teŋrim aġlıḳḳuruġ bar ḳalır”

(Hana şöyle arz etti: Haşmetlim hazine kurumak üzere.)

IX.1

“ötünti-ler teŋrim elig törüg aġı barım tutar”

(Haşmetlim, devleti ve onun kurumlarını varlık ve zenginlik ayakta tutar)

LXXVII.5

“buzaġusın entürmiş inek teg ulıyu ince tep ötün-ti-ler”

(buzağısını arayan inek gibi böğürüp şöyle arz etti.)

XIX.2

“yarlıġ bolzun tıdmazun barayın tep ötünti”

(Kral buyruğu çıksın, bana engel olunmasın gideyim diye yalvardı.)

XXIV.8

“beş yüz er ḳamuġun ol körmez yerçi-ke ötünti-ler”

(Beş yüz adamın hepsi de o kör rehbere başvurdular.)

XLIV.7

“ol ḳapaġçı ḳırḳın-lar içgerü kirip ötün-tiler”

(Bu kapıcı kızlar, içeri girip talebi arz ettiler.)

10 kez geçer. 3 kez "anlatmak", 4 kez "dilek sunmak", 3 kez "arz etmek" anlamında geçer. Tamamında belirli geçmiş zaman ekiyle kullanım söz konusudur.

Türkçe Sözlük

a) Arz etmek: 1. Sunmak 2. Saygı ile bildirmek.

b) Dilemek: 1. Birinden bir şeyin yapılmasını istemek, rica etmek, arzu etmek.

2. Biri için bir dilekte bulunmak.

3. Kendi düşünce, görüş ve isteğini yapmak.

c) Sunmak: 1. Bir büyüğe veya nezaket gereğince bir kimseye bir şeyi vermek, yollamak, göndermek.

2. Tanıtmak, bilgi vermek amacıyla çeşitli yöntemler kullanarak bir konuyu dinleyicilere aktarmak.

3. Radyoda, televizyonda bir eğlence programında takdim etmek.

Clauson Sözlüğü

ötün-. "öt-" fiilinden türetilmiş fiil. "ötüg" bir şeyi sunmak veya bir şeyi rica etmek, dua etmek anlamları taşır. Rica anlamında sadece Anakuzey grubundan Kırgızcada "ötün-" şekliyle, Kazakçada "ötin-"şekliyle; Anagüney grubundan Özbekçede "ütin-"şeklinde bulunur. Kelime, Kuzeybatı grubundan Kazan Tatarcasında "üten-/ ütin-"; Karakalpakçada "ötin-"; Güneybatı grubundan Türkmencede "ötün-" şeklinde yer alır.

8) sözle- : Açıklamak, söylemek, telaffuz etmek.

LXVII.2

"tözümin oğuşumın belgürti sözleser inim ölgey"

(Kökümü, oymağımı belirten sözler söylersem küçük kardeşim ölecek.)

LXXIII.5

"teginig elitgeli sözledi"

(Prensi götüreceğinden söz etti.)

A.19

"toġa ezük sözlemez men"

(Ben doğduğumdan beri yalan söylemedim.)

3 kez geçer. 1 kez "açıklamak", 2 kez "söylemek" anlamında kullanılır. 1 kez şart kipiyle, 1 kez geniş zaman ekiyle ve 1 kez belirli geçmiş zaman ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

sözlemek: Evlendirmek üzere söz kesmek.

söylemek: 1. Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak.

2. Bir düşünceyi ileri sürmek, ortaya atmak.

3. Yapılmasını istemek.

4. Türkü, şarkı vb. okumak.

5. Yazmak, düzmek.

6.Haber vermek.

7. Önceden bildirmek, tahmin etmek.

8. Sipariş etmek.

9. Herhangi bir şeyi bildirmek, anlatmak, demek istemek, hatırlatmak.

Clauson Sözlüğü

sö:zle-: "sö:z" isminden türetilmiş bir fiildir."Konuşmak, söylemek" anlamlarına gelir. "ay-" kelimesine benzer; fakat dolaysız anlatımdaki bir konuşmada önde yer alan te- gibi değildir.XIII.yüzyılda sebebi açıklanamayan bir şekilde "-s- ve --z-" kullanımından kaçınılmıştır. Bazı lehçelerde söyle- şeklinde kullanılmya başlamıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde şu şekillerde görülür: Tuvacada "sögle-", Yeni Uygurcada "sözle-", Kırgızcada "süylö-", Kazakçada "söyle-", Özbekçede "süzle"-, Kuzeybatı grubunda "söyle-", Azerice ve Türkiye Türkçesinde"söyle-", Türkmencede "sözle-".

9) te- : Demek, söylemek.

XIV.3

“bir bilge nom bilir er ınçe tep tedi”

(Bilge ve yasa bilir bir adam şöyle söyledi:)

IV.4

“edgü ögli teginig busuş-luġ körüp ınçe tep yarlıġ-ḳadı”

(İyi Düşünceli Prensin üzüntülü olduğunu görüp ona şöyle buyurdu:)

V.7

“ḳaŋı ḳan ınçe tep yarlıġ-ḳadı”

(Babası han, şöyle buyurdu.)

IV.7

“tegin kaŋı ḳanḳa ınçe tep ötünti ıġlayu”

(Prens han babasına ağlayarak, şöyle arz etti:)

VIII.4

“ḳaŋ ḳazġansar oġlı üçn temez mü”

(Eğer, baba kazanırsa oğlu içindir denmez mi?)

X.8

“tegin ınçe tep saḳıntı”

(Prens şöyle düşündü.)

XII.4

“öz ḳazġançım üze edgü ḳılınç ḳılayın tep saḳ□ntı”

(Kendi kazancımla iyi işler yapayım! diye düşündü.)

XII.6

“atlıġ-lar ınçe tep ötünti”

(Unvanlı kişiler şöyle arz ettiler.)

XV.6

“ḳaŋı elligke ötüg berdi talu ögüzke kireyin tep”

(Kral babasına “okyanus ırmağına gideyim mi?” diye maruzatta bulundu.

XXII.2

“kim taluy-ḳa barayın teser kiriŋler oğlum teginke eş boluŋlar”

(Kimler okyanusa gideyim derlerse gelsinler ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar.)

XXIII.5

“biz kelser birle kelir biz tep ötüg berdi-ler”

(Geri dönerse, birlikte döneceğiz diye öneri verdiler.)

XXX.3

“edgü yavlak bulsar birle bulalım tep”

(İyiyi de kötüyü de bulursak birlikte bulalım! dedi.)

XLII.6

“tegin ayıtsar ḳapaġçı ḳırḳın biz tedi-ler”

(Prens sorunca, “biz kapıcı kızlarız” dediler.)

XLIII.6

“biz ordu ḳapaġ közetçi biz tep tedi-ler”

(Biz saray kapısının bekçisiyiz” dediler.)

XLIV.5

“tegin kelip ḳapaġda turur içgeri közüngeli tep”

(Prens gelmiştir; kapıda içeriye görünmek umuduyla beklemektedir.)

XLV.1

“lö ḳanı ince tep saḳınç saḳıntı”

(Ejderhalar hanı, şöyle düşündü.)

LIV.5

“sen neçük oztuŋ tep teset”

(Sen nasıl kurtuldun? deyince...)

LIX.4

“teginke ince tep tedi oġrı tep tedükünüz negü”

(Prense şöyle sözyledi: Sizin hırsız diye söz ettiğiniz de ne ki?)

LIX.6

“sizni ölzün tep ince ḳıltı”

(Sizi, ölsün diye bu hale getirdi.)

LXVIII.1

“artuḳ edgü açınıŋlar tep”

(“Ona, son derece iyi bakın” diye tembih etti.

LXXIV.5

“bilge kişi-ler ince tedi-ler”

(Birçok bilge kişi şöyle demişti:)

XXII.ant.

(on) ḳata tedi ay-zun”

((on) defa dedi: “Anlatsın.”)

A.7

“kertgüntüm tep tedi”

(“Size gerçekten inandım” dedi.)

A.12.

“ḳız yalġan tep kertgünmetin tegin-ke ınçe tep tedi”

(Kız, kendi kendine “Bu bir yalandı” diyerek ve söylediklerine inanmayarak prense şöyle söyledi:)

A.17

“neçük men erür men ter siz”

(Siz nasıl “o benim” diyebilirsiniz?)

25 kez geçer. 13 kez "söylemek", 6 kez "diyerek", 2 kez"emir verme", 2 kez "arz etme", 2 kez de "düşünme" anlamında kullanılır.17 kez zarf fiil ekiyle, 8 kez belirli geçmiş zaman ekiyle, 2 kez geniş zaman ekiyle, 2 kez de şart kipiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

demek: 1. Söylemek, söz söylemek

2. Ad vermek

3. Bir dilde karşılığı olmak.

4. Herhangi bir ses çıkarmak.

5. Herhangi bir kanıya, yargıya varmak.

6. Düşünmek.

7. Oranlamak.

8. Ummak.

9. Erişmek.

10. Bir işe kalkışmak, yeltenmek.

11. Saymak, kabul etmek.

Clauson Sözlüğü

tė- (dė-) : Özel olarak "söylemek" anlamına gelir. "ay- veya sözle-" kelimelerindeki "konuşma" anlamına gelmez. Erken dönem metinlerinde dolaysız anlatımlı ifadelerde kullanılır. Bazen ise "tėp tėdi" şeklinde birlikte kullanım söz konusudur.

Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde "demek ki" (bu anlama geliyor) ve "Türkçede buna ne dersiniz?"(Siz bunu Türkçede hangi kelimeyle karşılıyorsunuz?) kullanımlarıyla mevcuttur.

Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında başlangıçtaki ses "d" dir. Bazılarında ise "d-s" görülür. Türkmencede "de-/dė-"şeklindedir.

Tarama Sözlüğünde sadece "deyü" biçiminde bir kullanım vardır(sıklıkla dėyü şeklinde telaffuz edilir.)yazıda ise virgülle kullanılır. TTS I 200; TTS II 291; III 190; IV 217.

10) tet- : Dedirtmek ya da çağırtmak, denilmek ya da çağrılmak.

XI.4

"közünür et burhan ög ḳaŋ tetir"

(Görünürdeki ete kemiğe bürünmüş Buddha'ya "ana ve baba denir".)

XXXVIII.8

"ol erser ertiŋü alp ada tetir"

(Ona, en korkunç tehlike denebilir.)

LXXIV.6

"ol közsüz kişi ayıġ bilge tetir"

(O gözsüz kişiye, son derece bilge deniyor.)

3 kez geçer. "denilmek" anlamına gelir ve geniş zaman ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

a) dedirtmek: Demek zorunda bıraktırmak.

b) denilmek: 1. Ad verilmek 2. Söylenmek, sözü edilmek. 3. Sayılmak, kabul edilmek.

c) Çağırtmak: Çağırma işini yaptırmak.

d) Çağrılmak: Çağırma işi yapılmak.

Clauson Sözlüğü

tėt-(d-). tė- fiilinin ettirgen hali.Etken ve edilgen olarak deyimlerle kullanımı mevcuttur. Anlamı "adlandırılmak"tır. Hemen hemen tüm kullanımlarda "tėtir" olarak geçer. "Söylenen, adlandırılan."

11) yarlıġḳa- : Dile getirmek, buyurmak, izin vermek, söylemek, düşünmek, yapmak.

IV.4

"teginig busuş-luġ körüpinçe tep yarlıġ-ḳadı"

(Prensin üzüntülü olduğunu görüp, ona şöyle buyurdu:)

V.7

"ḳaŋı ellig inçe tep yarlıġ-ḳadı"

(Babası kral, şöyle buyurdu:)

VIII.3

"oġlı tegin-ke inçe tep yarlıġ-ḳadı"

(Oğlu prense şöyle sordu:)

LXXVIII.3

"ol ödün teŋri inçe tep yarlıġḳadı"

(O zaman prens, şöyle söyledi:)

IX.5

"ḳaŋı ḳan inçe tep yarlıġ-ḳadı"

(Babası Han, şöyle buyurdu:)

XI.2

“ḳaŋım ḳan bodun tiliŋe ḳorḳup ince yarlıġḳadı erinç”

(Han babam halkın dilinden korkup böyle emretmiş.)

X.2

“kentü bilingey erinç tep yarlıġḳadı”

(“Kuşkusuz o bunu kendiliğinden anlayacaktır”diye beyan etti.)

XIX.3

“ötrü ḳaŋı ḳan yarlıġ-ḳamadı barmaġay sen tep tedi”

(Bunun üzerine, babası han, izin vermedi. “Gitmeyeceksin” dedi.)

XXI.8

“ol ödün ḳaŋı ḳan yarlıġ yarlıġḳadı.

(O zaman babası buyurdu.)

XXXIII.2

“küvrüg taḳıp yarlıġ yarlıġḳap”

(Davul çalınıp buyruk tekrarlanıyordu.)

XLV.6

“ol bodisavat erinç kirz-ün tep yarlıġḳadı”

(“O bir Bodhisattva olmalı. Girsin!” diye emretti.)

11 kez geçer. 9 kez "buyurmak", 2 kez "söylemek", 1 kez" izin", 1 kez de "açıklamak" anlamında kullanılır. 10 kez belirli geçmiş zaman ekiyle, 1 kez de zarf fiil ekiyle kullanılır.

Türkçe Sözlük

Yarlıgamak: Tanrı, birinin suçunu bağışlamak, mağfiret etmek.

Clauson Sözlüğü

yarlıka-:"yarlıgka-" fiilinden ses değişmesi sonucu türetilen bir fiildir." Üstün konumda olan birinin emretmesi" anlamına gelir. Genelde "yarlığ yarlıka-" biçiminde kullanılır." Merhamet etmek, şevkat göstermek" anlamlarına da gelir. Zarf fiil olarak kullanılınca herhangi bir şeyden memnun kalmak anlamına gelir. Müslümanlıkla ilgili bir terim olarak, "Tanrının affetmesi" anlamına da gelir.Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında bulunur.

Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde "yarlığa-" biçiminde, Güneybatı grubunda "yarlıka-" biçiminde, Tarama Sözlüğü’nde "yarlığa-" biçiminde geçer, TTS I 789; II 1005; III 775; IV 849.

Tartışma ve Sonuç

İncelediğimiz kelimelerle ilgili olarak ise genel olarak şu tespitlere ulaştık:

1)İyi ve Kötü Prens Öyküsü

İncelediğimiz anlamlarda en çok kulanılan isimler, ekki (7)bir (14) çintemeni (8) yüz (9) yetti (6), en az kullanılan isimler iş (1) on (1) üç (1) buyruk (1) kuvrag (1) kiginç (1) miŋ (1)söz (1) yolçı (1), en çok kulanılan fiiller ay- (7) te- (25) ö- (10) ötün- (10) sakın- (10) yarlıgka- (11), en az kullanılan fiiller belgür- (1), ötkür- (1), okı- (1), işle-(1), entür- (1), yerçile- (1)

2) Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesi ile benzerlik oranı fazla olan isimler; iş, on, beş, bilge, bir, üç, san, söz, yüz. Benzerlik oranı az olan isimler; buyruk, miŋ, sekkiz, ekki, yarlıg, yetti, yolçı, sav. Türkiye Türkçesinde bulunmayan isimler; bitkeçi, kovrag, kiginç, köt, sakınç, suvçı. Benzerlik oranı fazla olan fiiller; işle-, körüş-, san-, sözle-, te-, entür-, elit-/elt-, una-, belgür-.Benzerlik oranı az olan fiiller; tet-, yarlıgka-, ay-, belgürt-. Türkiye Türkçesinde bulunmayan fiiller; biti-, sakın-, yerçile-.

3) Çağdaş Türk Lehçeleri

Benzerlik oranı fazla olan isimler; ekki, iş, on, beş, bilge, bir, üç, söz, buyruk, san, miŋ, sekkiz, tört, yetti, yüz. Benzerlik oranı az olan isimler; bitkeçi, kiginç, yolçı, sav, sakınç, kovrag, suvçı, yarlıg, yerçi. Benzerlik oranı fazla olan fiiller; ay-, elit/elt-, entür-, işle-, okı-, ötün-, una-, körüş-, san-, te-. Benzerlik oranı az olan fiiller; ötkür-, belgür-, belgürt-, sakın-, tet-, yarlıgka-, yerçile-.

Morris Swadesh'in 100 kelimelik söz varlığı listesine baktığımızda okumayla ilgili olarak, "bir", "iki", "üç", isimlerinin, konuşmayla ilgili olarak ise "söyle-" fiilinin yaptığımız çalışma ile ortak olduğunu gördük.

Temel söz varlığının tespiti açısından okuma, yazma ve konuşma ifadeleri önemli bir yer arz ettiği için, bu kelimelerin, kullanım sıklığını, birlikte kullanıldığı kelimeleri, Çağdaş Türk lehçesi ve Türkiye Türkçesindeki görünümlerini ele almak, bir dönemin temel söz varlığını tespit edebilme açısından bize fikir verdi. Bu çalışmanın sonunda Uygurcanın Budist devresine ait olan "İyi ve Kötü Prens Öyküsü"nde geçen okuma yazma ve konuşma ifade eden sözcüklerden hangilerinin daha az ya da daha çok kullanıldığı, sözcüklerin hangilerinin Çağdaş Türk lehçeleriyle ve Türkiye Türkçesiyle benzer ya da farklı olduğunu tespit etme imkânımız oldu. Çalışmanın başka bir yönü de, Uygurcanın Budist devreye ait olan dönemi ile Çağdaş Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesini karşılaştırma imkânını sağlaması oldu.

Biz sadece, Uygurcanın Budist devresine ait bir eser üzerinde inceleme yaptık. O dönemde okuma, yazma ve konuşma ile ilgili olan sözcüklerden hangilerinin ağırlıklı olarak kullanıldığını, hangi şartlar altında kullanıldığını gördük. Bu çalışma Uygurcanın diğer eserleri için de yapılabilir, ayrıca inceleme hem Uygurcanın Maniheist devrini, hem de Budist devrini kapsayabilir. Çalışmamız bildiri kapsamında yer aldığından, incelediğimiz malzemenin sınırlı olması gerekiyordu. Elde ettiğimiz bu malzeme doğrultusunda, belki başka çalışmalar da ortaya çıkacaktır. Kelimeler neden değişir? Onları etkileyen sadece dönemin ses özellikleri midir? Kelimeler insan ürünü olduğuna göre, neden bazı kelimeleri yaşatmışız ve diğerlerini unutulmaya mahkûm etmişiz? Okuma, yazma ve konuşma ile ilgili bir çalışma yaparak, temel söz varlığı çalışmaları için nasıl bir öncü çalışma yapmış olduk? Ele aldığımız sözcüklerden, Morris Swadesh'in 100 kelimelik temel söz varlığı listesinde bulunan ve bulunmayanlar için nasıl bir yorum getirilebilir gibi soruları düşünme imkânı doğdu. Bu çalışmaların devamının gelmesini temenni ediyor, Uygurca üzerine, Eski Türkçe üzerine yapılacak olan çalışmaların sona ermeyeceğine inanıyorum.

KAYNAKÇA

Akalın, M. (2007). Eski Türkçenin Grameri (A.Von Gabain). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2000). Türkçenin Söz varlığı. Ankara: Engin Yayınevi.

Ayazlı, Ö. (2012). Altun Yaruk Sudur / VI.Kitap. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish, Oxford: Oxford University.

Çetin, E.(2017). Altun Yaruk Sekizinci Kitap. Adana: Karahan Kitabevi.

Köken, V. (2011). İyi ve Kötü Prens Öyküsü(Metni Düzenleyen, Fransızcaya Çeviren ve Yorumlayan: James Russel Hamilton). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sertkaya, O.F.(2001). Eski Türkler Okuryazar Mıydı? (Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü- Sempozyum Bildirileri). Ankara: Yeni Avrasya Yayınları. 23-37.

Tekin, T. (2013). Irk Bitig. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (1994). Tunyukuk Yazıtı. Ankara: Simurg Yayınları.

Tekin, T. (2008). Orhun Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2011). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vasiliyev, D. Dimitriy. (1997). Kök Türklerin Okuma Yazma Bilmeleri Sorunu (Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 4-7 Eylül 1980). Ankara. 297-304.